रवि शाक्य, इखाछेँ,

नसना सेरिज - १

नेपालभाषा साहित्यया ध्व:किया

च्वमि
काशीनाथ तमोट
सहप्राध्यापक
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पिकाक:
नसना पब्लिकेशन
यँ
१११८

नसना सेरिज–१

नेपालभाषा

साहित्यया

ध्व:किया

च्वमि :
सहप्राध्यापक काशीनाथ तमोट
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
त्रिभूवन विश्वविद्यालय

पिकाक :
नसना पब्लिकेशन, यँ
ने. सं. १११८ कौला
वि. सं. २०५५ कार्तिक
ई. सं. १९९८ अक्टोबर

नसना सेरिज -

सफूया नां	-	नेपालभाषा साहित्यया ध्व:किया
सफूया च्वमि	-	काशीनाथ तमोट
पिकाक:	-	नसना पब्लिकेशन
पिदंगु	-	१११८
थाकू	-	भिन्तुना प्रिण्टर्स, च ३-२५१ किलागः यँ
मू	-	२५/- तका
कम्प्युटर सेटिङ्ग	-	स्टार कम्प्युटर सर्भिस
पिथंगु	-	१०००

NEPALBHASHA SAHITYAYA DHO:KIYA
(An outline of Nepalbhasha Literature)
Published by NASANA Publication
Printed at Bhintuna Priners, Ca 3-251
Kilagal, KTM.

पिकाकःया खँ

सुं छुम्हसिनं नेपालभाषाया सामान्य इतिहास न्यन धाःसा वा छु छु विधा गुब्ले सुना शुरु यात धाःसा तप्यंक लिसः बीमफया चाचाःहीका धाय्‌गु तथाकथित नेवाः विद्वानतय्‌गु वानी जुयाच्वंगु दु । अजाःगु ताकसिं पहलं नेवाः भाय्‌या विकास मखु विनास जक याइ / यानाच्वंगु दु ।

नेपालभाषाया धात्थेगु विकास याय्‌गु खःसा थुकिया वैज्ञानिक खोज याना स्वय्‌माः ध्व भीगु निंतिं जक मखु विश्व साहित्यया धुकूहे तःमि जुइ धैगु नसना पब्लिकेशनया मान्यता दु । ध्व ज्यायात छुं भतिचा जकसां तिवः जूइगु भाःपाः अले त्रिभूवन विश्व विद्यालयया आइ.ए., वि.ए., एम. ए.या विद्यार्थी व सर्वसाधारणया ज्ञानया क्षेत्र तव्यायके फै धैगुभनं नेपालभाषाया नांदंम्ह अनुसन्धाता, विद्वान, नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया वरिष्ठ शिक्षक भाजु काशीनाथ तमोटया ध्व नेपालभाषा साहित्यया ध्वःकिया पिकाय् दयाः जिपिं तसकं लय्‌ताः । नापं च्वमि भाजुयात जिमिगु यक्वयक्व शुभाय् देछाना । थुकी सुं विद्वान विदुषितसें थःगु अनुसन्धानं पिदंगु तँसा तनाविल धाःसा वा प्रमाणिक खण्डन पिथना दिल धाःसा उकियात लसकुस याय् ।

— नसना पब्लिकेशन

धलः

ध्व:किया (रुपरेखा) या न्ह्यथँ (प्रस्तुति)

त:दँ न्ह्योनिसें उच्च शिक्षाय् नेपालभाषा साहित्यया परिचय वा इतिहास पत्र तया: ब्वंकेगु परम्परा न्ह्यानावयाच्वंगु दु । उगु ल्याखं थौंकन्हय् प्रमाणपत्र वा उच्च माध्यमिकय् नेपालभाषा साहित्य परिचय, स्वदँ स्नातक (प्यंगूगु पत्र) व स्नातकोत्तर तगिमय् (न्हय्गूगु पत्र) नेपालभाषा साहित्यया इतिहास ब्वनेमा:गु व्यवस्था दु । थथे हे स्वनिगलं पिनेया सर्वसाधारण नेवा:तय्‌त नापं गैन्ह नेपालभाषाभाषीपिन्त समेत सामान्य जानकारी बीकथं ध्व नेपालभाषा साहित्यया ध्व:किया (रुपरेखा) न्ह्यथनेगु ज्या जूगु ख: । ध्व सरसरी सर्वेक्षण सफू जूगुलिं गहन अनुसन्धान पहलं लिधँज्वलं (सन्दर्भ सामग्री) नं बीगु ज्या जूगु मदु । ध्व सफू न्वचुकथं नेपालभाषा खल:, धरानया ग्वसालय् मेरी गोल्ड स्कूल, धरानय् ने.सं. १११७ कछलाध्व २ बुधवार उकथं वि.सं. २०५३ कार्तिक २८ गते तथा ई.सं. १९९६ नवेम्वर १३ तारिखय् जूगु मुँज्याय् न्ह्यथंगु खँ थन लुमंके बह:जू ।

- च्वमि

संवत् हिला

(थन अप्पोलं अप्पो ने.सं. च्वयाः वा मच्वसे छ्यलातःगु दु । तर व्यवहारय् वि.सं. व ई.सं. नं. छ्यले वा थुइके मालीगु उकियात नेपाल संवत् वा ने.सं. यात उकी हिलेत धलः न्ह्यथनाःगु दु ।)

ने.सं. यात ई.सं. स हिला

१. महीनाया नां मदुसा सामान्यतया ८८० स्वाय्गु ।

२. महीनाया वा तिथिया नां दःसा ***कछलाथ्व*** पारु (अक्टोवर) निसें ***थिंला*** (डिसेम्वर) तक ८७९ स्वाय्गु । ***थिंला*** (जनवरी) निसें ***कौला*** (अक्टोवर) तक ८८० स्वाय्गु ।

ने.सं. यात वि.सं. स हिला

१. महीनाया नां मदुसा सामान्यतया ९३७ स्वाय्गु ।

२. महीना वा तिथिया नां दःसा ***कछलाथ्व*** पारु (कार्तिक) ***चौला*** (चैत्र मसान्त) तक ९३६ स्वाय्गु ।

चौला (वैशाख १) कार्तिक (लक्ष्मीपूजा) तक ९३७ स्वाय्गु ।

१. म्हसीका

नेपालभाषाया च्वज्या जूगु थौं गुस:त्या दँ दय्धुंकल । ध्व ईशवीया भिंछगूगु स:दँय् (शदी) न्ह्या:गु ख: । नेपालभाषाया नाम खँग्व: यक्व न्हापा नेपालया इतिहासनापं लिच्छवि काल (ई. १८५-८७९) निसें हे खनेद:व:सां क्रिया खँग्व: ने.सं. १५९ निसें तिनी छ्यू:गु खनेदु । भाषाया शुरु क्रिया खँग्व: छ्यूसांनिसें नालेगु चलन दु ।

नेपालभाषाया च्वज्या न्ह्या:गु थ्यंमथ्यं द्व:छि दँ दया: नं थुकिया शुरुनिसें आ:तक छस्वा: हनात:गु च्वसु वा सफू मदुनि । चिकिचाहाकय्कसां थन उकिया ध्व:कीज्या याय्त्यनागु दु । नेपालभाषा साहित्यया इतिहारबारे छुं छुं च्वसु द:सां व फुक छफ्व: छफ्व: स्वांथे जक जुयाच्वन । व फुकयात स्वाना: हनात:गु मा: धा:सा मदुनि । थन व मा: हनेगु कुत: जूगु दु ।

नेपालभाषा साहित्यया समग्र इतिहास समग्र इतिहास मा:गु खँया अनुभूति स्वनिग:या नेवा:तय्त इलय्व्यलय् जुयाच्वंगु द:सां मोफसल व तापाल (विदेश)य् च्वंपिं नेवा:तय्त तस्संक तस्संक हे थुकिया ख्वा: स्वय्त आय्बुयाच्वंगु दु । ध्व हे खँयात वा: चाय्का: नेपालभाषा खल: धरानया नाय: भाजु कृष्णप्रसाद श्रेष्ठ स्वनिगलय् च्वंपिं साहित्यकारतय्त आपालं आपालं नेपालभाषा साहित्यया ध्व:किया (रुपरेखा) च्वयाबीत इनाप यानाच्वनादीगु ख: । वय्क:या हे ह:पालं थन ध्व न्ह्यब्वय्गु कुत: जूगु ख: ।

नेवा: समुदायया मू बाय् नेपा:गा: ख:सां ध्व जाति थौ ऐतिहासिक क्रमय् देशय् दुने जक मखु, देशंपिने नं न्यनावनाच्वंगु दु । अथे जूगुलिं दक्व नेवा:तय्त क:घाना: ज्याखँ याय्त व ज्याइव: दय्केत नेपालया ऐतिहासिक लागाकथं व्यागलं ब्यागलं परिस्थिती लानाच्वंपि नेवा:तय्गु अवस्था सीके थुइकेवह जू । व लागा थथे जुइफु-

१.नेपाल गर्त/उपत्यका (नेपा:गा:/ स्वनिग:)

२.नेपाल-मण्डल (मध्यमाञ्चल पहाडी क्षेत्र)

३. नेपाल-अधिराज्य (मेची-महाकाली)

४.बृहत्तर नेपाल (भारत-चीनीया प्रान्त/सिक्किम, पश्चिम बंगाल (दार्जिलिङ) विहार (बेतिया) सँदेय्)

ध्व फुक थासय् उगु उगु थासय् ल्व:कथं नेवा: साहित्यया इतिहास बोध

याकेमा:गु दु ।

नेवा: साहित्ययात नेपाल, भारतया थी थी साहित्ययात थें स्वंगू कालय् ब्वथला: ब्वनेवह जू । उकी नेपालभाषाय् शुद्ध साहित्य स्वयां न्हापाया बाङ्मय नं न्ह्यथनेबह जूगुलिं उकियात बाङ्मय-काल धका: ब्यागलं क्यनेवह जू । नेवा: साहित्ययात मूलरुपं काल विभाजन क्वयूबियाकथं यायूज्यू । गथे:-

१.वाङ्मय काल (१५९-६३८)

२.प्राचीन काल (६३८-९६७)

३.माध्यामिक काल(९६७-१०६१)

४. आधुनिक काल (१०६१-आ:तक)

२. वाङ्मय काल

सिर्जनात्मक साहित्य शुरु जुइ न्ह्य: वाङ्मय (रचनात्मक च्वज्या) न्ह्यानाच्वंगु दइ । थन नेपालभाषा च्वज्या न्ह्यासांनिसें कल्पनाया आधारं च्वैगु सिर्जनात्मक तथा शुद्ध साहित्य शुरु जुइ न्हयोतक इलय् च्व:गु अभिलेख, ग्रन्थ आदियात थुइकेभनं वाङ्मय काल नालात:गु । थुकियात नं निथिकं ब्वथले फु । गथे:-

१.पत्र -वाङ्मय (१५९-४९४)

२.ग्रन्थ-वाङ्मय (४९४-६३८)

पत्र-वाङ्मय थन ने.सं. १५९ स तालपत्रय् नेपालभाषा क्रिया छ्यसांनिसें सफू च्वय् न्ह्यो छपत्र छपत्रय् तालपौ ल्वह पौ, सिज:पौ वा टिप्पणपती च्वयात:गु नेपालभाषा च्वज्यायात थुइकाच्वंगु दु ।

ग्रन्थ-वाङ्मय धायूवं ने.स. ४९४ निसें छपत्रं अप्पो त:गु पत्रय् सफू (ग्रन्थ) च्वयात:गु यात थुइकी । थुपिं ग्रन्थ नं थी थी विषयया वास:, गणित, ज्योतिष, बंशावली,कोश आदि दु ।

नेपालभाषाय् आपालं पत्र व ग्रन्थ वाङ्मय दु । उकियात

संस्कृत/पूर्वीय वाङ्मयया कचाकथं विश्व न्यंक ब्वनेज्या जुयाच्वंगु दु । शुरुनिसें आ:तकं आपालं वाङ्मय द:सां थन नेपालभाषा छ्यलात:गु सिर्जनात्मक साहित्य पिद्ने न्ह्योयागु दु । साहित्य शुरु जुइधुंकाया बाङ्मयया चर्चा थन जुइमखु ।

२.१ पत्र-वाङ्मय

च्वज्या न्हापां छपत्रय् जुइ । उगु पत्र उत्कीर्णपत्र (कियापौ, ल्वहंपौ, सिज: पौ), लिखतपत्र (तालपौ) जुइफु । नेपालभाषा नेपालया इतिहास कथं मध्यकाल (१-८८८) न्ह्यानाच्वंबले शुरु जूगु ख: । संस्कृतं च्वैत:गु नेपालया इतिहासय् हे ने.सं. १०३ थिंलाया लिखत पत्र दक्वसिवय् न्हापांगु ख: । नेपालय् लिखतपत्र च्वज्या भारतया गुप्त कालेनिसेया परम्परा न्ह्यानाव:गु ख: । थुकी नेपालभाषा क्रियाया प्रयोग दक्वसिवय् न्हापां ने.सं. १५९ बछलाथ्व ५ या बन्धकपत्र (बन्ह:पौ) स जूगु ख: । व पौ मुक्कं संस्कृतभाषाया ख: तर दक्वसिवय् क्वय् उकी "पणपु २०० पति हेना" (पणपुराण ध्यबा २०० पत्रकथं क्वकया ? (धका: नेपालभाषा खँग्व: न्ह्यथनात:गु दु । थुया ल्यू ने. सं. २११ कछलाथ्व ७ खुन्हुया संस्कृतं च्वयात:गु . क्रयपत्र (न्यानापौस ल्यूने । "रनिन चाती पुमाला" (ऋणी चाती धा:गु कुत: पुलेमा) धका नं च्वयात:गु लुयाव:गु दु । ध्वयांलिउ ने.सं. २३५ थिंलागा ४ या यलया मणिधर जैव महाविहारया आर्य सर्वसंघया नियम परिभाषा न्ह्यथनात:गु गोष्ठीपत्र (गुथिपौ) स ला मुक्कं नेपालभाषां हे त:हाक:गु बयान च्वयात:गु हे खनेदत । ध्व स्वंगुलि महत्वपूर्ण तालपौ यल उकुवहालं लुयाव:गु ख: । थुकथं तालपत्रया मू प्रकार- क्रयपत्र, बन्धकपत्र व गोष्ठीपत्र स्वंगुलीसं नेपालभाषा छ्यलात:गु जुल । थुकी ने.सं. १५९ (ई १०३८) व २११ (ई १०९०) भिंछगूगु शताब्दी संस्कृत अभिलेखय् तँसा टिपोट कथं जक व ने.सं. २३५ (ई.१११४) भिनिगूगुया शुरु शदीनिसें छगू स्वतन्त्र अभिब्यक्तिया भाय्कथं नेपालभाषा छ्यलेगु यात ।

पत्र-वाङ्मयया निगूगु ज्वलं ख:- उत्तीर्णपत्र (कियात:गु पौ) । नेपालया मध्यकालीन अभिलेख मध्ये जुजुया नां दूगु आ:तक ने.सं. १०७ सिल्लाया ल्वहंपौ (शिलापत्र) न्हापांगु ख: । यल कुम्भेश्वर घाँयबुया उगु ल्वहंपती जुजु गुणकामदेव (१०७-११०) या नां न्ह्यथनात:गु दु । ल्वहंपती नेपालभाषा ने.सं. २९३ या सक्व बज्रजोगिनीया ल्वहंथामय् कियात:गु दु । उकी जुजु रुद्रदेब (२८८-२९५) या शासनकाल न्ह्यथनात:गु दु "वं स्वस ग्वल अधिक संवत् न्यथ्रस रगुपति रुदरदेव राजा विजयरपल (ॐ निस: संवत्य् ९ व ३ अप्पो ई रघुपति जुजु रुद्रदेवं विजय यानाच्वंवले) ।

मध्यकालंनिसें नेपालया आ:तक लूगु दक्वसिवय् न्हापांगु सिज:पौ (ताम्रापत्र) जुजु शिवदेब (२२१-२४३) या पालंनिसें २२१ थिंलाया सिज:पौ ख: । सिज:पती नेपालभाषा मरुसत:या ने.सं. ४५४ थिंलागा ११ या अभिलेखय् छूय:गु दु । थुकी अबलेया यंगल (क्वदेश)या स्वम्ह शासकं स्थिति बन्देज यानात:गु दु । थुकी नेपालभाषया पे-प्रत्ययया थी थी रुपावली छूयलात:गु दु ।

थुकथं नेपालभाषा लिखतपत्र (तालपौ) व उत्कीर्णपत्र (कियापौ) या ल्वहँपौ व सिज: पौस प्रारम्भिक रुपं अभिलेख छूयले धुंका: ध्व भाय् ने.सं. ४९४तकं थ्यंबले सफू च्वयबह जुल । उगु दँय् नेपालभाषाय् <u>हरमेखला</u> ग्रन्थया भाय्‌हिलेज्या जुल ।

२.२ ग्रन्थ-वाङ्मय

नेपालभाषाय् ग्रन्थ-वाङ्मय सफूया च्वज्या न्ह्याय्‌धुंका: नं पत्र-वाङ्मय न्ह्यानावंच्वन । शुरुइ संस्कृत अप्पो छूयलीगु लिपालिपा नेपालभाषा अप्पो छूयलेगु जुयावन । थन ग्रन्थ-वाङ्मयलिपाया पत्र-वाङ्मयया खँ न्ह्यथनेज्या जुइ मखु ।

सिर्जनात्मक साहित्य शुरु जुइ न्ह्योया वाङ्मययात विषयकथं क्वय्‌विया ल्याखँ न्ह्यथने फु । गथे

वाङ्मय	शुरु ग्रन्थया ई
१.चिकित्साशास्त्र	ने.सं.४९४
२.न्यायशास्त्र	ने.सं.५००
३.शब्दकोश	ने.सं.५०१
४.इतिहास	ने.सं.५०९ पाखे
५.ज्योतिष	ने.सं.५१९
६.कर्मकाण्ड	ने.सं.६१८

१.चिकित्साशास्त्र- नेपालभाषाय् आ:तकं स्यूगु दक्वसिवय् न्हापांगु सफू <u>हरमेखला (</u> ने.सं. ४९४, केशर पुस्तकालय) ख: 'हर' महाद्यो यात व 'मेखला' जनीयात धाइगु ख: । महाद्योया जनी धयागु नाग ख: । वया न्हयूग: छूयं दुगु ल्याखं थुकी न्हयूगू अध्याय दु । <u>हरमेखला</u> मूल रुपं गुंगूगु शताब्दिया बङ्गाली कवि माधुकं प्राकृत भाषां च्व:गुयात अवलेपाखे हे सुनानं संस्कृतय् ह्यूगुया नेपालभाषा अनुवाद ख: । नेपालभाषाया <u>हरमेखला</u> स्वंगूगु व प्यंगूगु अध्यायया जक भाय्‌हिला ख: । ध्व तान्त्रिक चिकित्सा (टुनामुना)सम्बन्धि सफू ख: व ध्व नेपालय् अतिकं लोकं ह्वा:गु ग्रन्थ ख: ।

थुकियात ल्ह्ययाः वासः यायगु परम्परा लिपातक न्ह्यानाच्वन ।

नेपालभाषा दुथ्याःगु मेमेगु चिकित्सा ग्रन्थ - बैद्यकम् (ने.सं.५२०, राष्ट्रिय अभिलेखालय), शावरमन्त्र (ने.सं. ५३१, रा.अ.), नेपालभाषा चिकित्सा (५६१, रा.अ.), अश्वायुर्वेद (५९६, रा.अ.), माधवनिदान (६३१, रोयल एशियाटिक सोसाइटी अफ बङ्गाल, कलकत्ता) आदि ।

२.न्यायशास्त्र- प्राचीन हिन्दु न्यायशास्त्र परम्पराय् नां जाःगु शास्त्र मनुस्मृति (ई.पूया ग्रन्थ) व उकिया हे लँपुइ इशवीया शुरुइ नेपाल-मण्डलय् मूलतः नारदस्मृतिया परम्परा न्ह्यात । लुयावःगु नेपालभाषाया ने.सं. ५०० चिल्लाथ्व ३ विहीवारया नारदस्मृति (रा.अ.) जयस्थिति मल्ल (४८७/५०२-५१५) या मन्त्री जयतयात अबलेया राजपण्डित मणिकं टीका दय्काव्यूगु खः । लुयावःगु प्रति धाःसा कीर्तिपुण्य महाविहार (लगनबहाल) या लुन्तभद्रं ल्ह्ययाव्यूगु खः । थ्व ग्रन्थयात मानवधर्मशास्त्र, न्यायविकासिनी, नारद संहिता धकाः नं थुइकेगु याः । थ्व ग्रन्थ जयस्थिति मल्लं नेपालय् स्थितिबन्देज न्ह्याकेत च्वकूगु धाइ । थुकिया हे आधारय् नेपाल (नेवाः) संस्कृति ब्वलंगु दु । थ्व ग्रन्थय् शब्दानुबाद जक मजूसे माःकथं टिप्पणी व उदाहरण समेत दु, थुकी न्हापां 'नेपालभाषा' नां वःगु खः । थुकी व "नेपाल वाचा" (नेपालया बोलीं) च्वःगु खः । नारदस्मृति नेपालय् दक्षिण भारतं कर्णाटबंशी सेनापति नान्यदेवं (२१७-२६५) नेपालया बारा जिल्लाया सिमरावनगढ दय्काः ने.सं.२१७ स तिरहुती (मिथिला) राज्य स्वने धुंकाः अनं वःगु सीदु । ने.सं. २८९ स ल्ह्यःगु थुकिया छगू संस्कृत सफू राष्ट्रिय अभिलेखालयय् दु । निसलं अप्पो दँ तक थ्व संस्कृतं ब्वनेगु यायधुंकाः थुकियात नेपालभाषीं ब्वनेगु परम्परा स्वंगु सी दु ।

३.शब्दकोश- संस्कृत कोशकार (खुगू शदी न्ह्यो) अमरसिंहं च्वःगु नामलिङ्गानुशासनम् (नाम व लिङ्गया शब्दया शासन) या नेपालभाषा टीका लूगु दु । इपिं थथे खः-

१.पुत्रपौत्रादिबोधिनी (ने.सं. ५०१ यंलाथ्व १२ आइतबार, रा.अ.) कल्लङ्गदेवं थः काय् (पुत्र), छय् (पौत्र) पिंत थुइकेभनं दय्कूगु ।

२.बालबोधिनी विवृति (ने.सं. ५०६ चौलागा १३ बुधबार, क्याम्ब्रिज विश्वविद्यालय पुस्तकालय, बेलायत) -जयस्थिति मल्लया मन्त्री जयतया काय्यात थुइकेभन च्वयाव्यूगु ।

३.अमरकोशसार (ने.सं. ५९१ कछलाथ्व १३या छगू घटना टिपोट यानातःगु, आँशा सफूकुथि)

-थुकिया च्वमि सीमदु व अपूर्ण जू । थुकी संस्कृत सिल: मल्ह्यसे छग: छग: पर्याय ल्यया: उकियात नेपालभाषां हिलात:गु दु । अमरकोशया टीका परम्पराय् नेपालभाषां विश्वय् थी थी भाषाय् प्यंगूगु थाय् का:गु दु । गथे:-

१. चीनिया-खूगूगु शदी उज्जेनया गुणरात ह्यगु ।

२.संस्कृत -झिनिगूगु शदी (ने.सं. २३९) या जातरुप (केशर पुस्तकालय) टीका ।

३.भोटिया-झिंप्यंगूगु शदी येँय् यम्बुइ च्वना: काश्मिरया पण्डित कीर्तिचन्द्र व यार्लुङ्स्या ग्रागस्पार्ग्यालम्थसान् निम्ह जाना: ह्यूगु ।

४.नेपालभाषा -झिंप्यंगूगु शदीया अन्त्यय् ने.सं. ५०१ व ५०६ स ल्ह्य:गु च्वय् न्ह्यथना नेपालभाषा टीका ।

नेपालभाषाया ११गू अमरकोश (५०१-८३१) या २७ द्व: खँग्व:या धुकू भाजुपिं काशीनाथ तमोट, इअन अल्सप व मिमि चर्च (अमेरिकी) मुंका: इन्टर्नेटय् त:गु दु ।

मेमेगु कोशय् नेपालभाषां ह्यूगु धनञ्जयनिघण्टु (नाममाला, ने.सं.५९६, रा.अ.) व स्यादन्तकोष (चान्द्रव्याकरणकथंया नाम रुपावली पाणनिया कथं सुवन्त, ने.सं.६२०, केशर पुस्तकालय) नं लुयाव:गु दु ।

४.इतिहास-थुकी प्रसिद्ध गोपालराज वंशावली (ने.सं. ५०९ पाखे, रा.अ.) दुथ्या: । थ्व १७ -६३ पत्र जक प्राप्त जूगु ख: । थ्व नेपालभाषाया न्हापांगु मौलिक ग्रन्थ ख: । थ्वस्वयां न्ह्योया हरमेखला, नारदस्मृति व अमरकोश संस्कृतं भाय् ह्यूगु ख: । गोपालराज बंशावली करीव ४५० मनूया नां, ३०० थाय्या नां, निद्व: निद्व: संस्कृत व नेपालभाषा खँग्व: दुथ्या: । थुकी २५ प्रतिशत (पत्र १७-२९) संस्कृतं व ७५ प्रतिशत (पत्र २९-६३) नेपालभाषां च्वयातगु दु । थ्व बंशावलीयात बयान यानात:गु पहकथं निब्वय् थले फु)

१. राजबंशावली (पत्र १७ क - ३० क)

२.भूतबृत्तान्त (पत्र ३० ख-६३ ख)

न्हापांगुली जुजुपिनि वंश तथा सामान्य खँ दुसा लिपागुली तात्कालिन थी थी घटना टिपोट यानात:गु ख: । थ्व वंशावली मूलत: नेपाल-मण्डलया घटनावली दु, तर थ्वनाप स्वापु दुगु खँ प्राचीन सिंजा, मिथिला तथा भारतया बयानतकया अभिलेख थुकी जूगु दु ।

नेपालभाषाया प्राचीन व मौलिक स्वरुप सीकेत थ्व ग्रन्थ न्हापांगु व अतिकं ज्याख्यले दु ।

इतिहास विषय खँल्हाय् बले नेपालभाषां च्वयातैगु तात्कालिक घटना टिपोट पुस्तिका टिप्पणीया नं थ:गु हे महत्व दु । थज्यागु टिप्पणी ने.सं. ५५१ तक नेपालभाषां च्वयात:गु लुयावगु दु । थ्व यक्ष मल्ल (५४९-६०२)या पालय् स्वयम्भूइ मयन कुसा छा:गु घटनाया छगू टिपोट ख: ।

५. ज्योतिष – वाङ्मय कालय् व्यावहारिक ज्योतिष विषयया थी थी सफू नेपालभाषां व्याख्या याना: च्वयात:गु दु । गथे:-

(क) दशाफल (ने.सं.५१९, केशर पुस्तकालय)

(ख) केरलीय शास्त्र (ने.सं.५२४, रा.अ.)

(ग) भास्वतीकरण (ने.सं. ५२८, आशा सफूकुथि)

(घ) सुमती सिद्धान्त (ने.सं. ५३८, केशर पुस्तकालय)

(ङ) स्वरोदय दशा /ज्योतिराजकरण (ने.सं. ५४१, रा.अ.)

(च) भाषाज्योतिष (ने.सं. ५४२, रा. अ.)

(छ) सुमतिकरण (ने.सं. ६३२, रा.अ.)

६. कर्मकाण्ड - नेपालभाषां थाय्थासय् व्याख्या यानात:गु कर्मकाण्डया ग्रन्थ पुलांगु अभिलेख ग्रन्थय् दक्वसिवय् अप्पो दु, तर थ्व वाङ्मय कालया छगूजक लुया व:गु दु । व ख: -

दश कर्म पद्धति (ने.सं. ६१८, रा.अ.) थ्व ख्वपया तिभय् (स्वम्हजाना) जुजुपिं राय-रल-रण मल्लया पालय् च्व:गु ख: ।

थथे वाङमयकाल (१५९-६३८) य् आपालं वाङमय च्वज्या जुइ धुंका नेपालभाषाय् सिर्जनात्मक साहित्य ने.सं. ६३८ स तन्त्राख्यान खनेदत । थनलि साहित्यया धा: हे न्ह्यात ।

३.प्राचीन साहित्य काल

नेपालभाषाय् दक्वसिवय् अप्पो साहित्य सृजना जूगु ई प्राचीन साहित्य काल (६३८-९६६) खः । थुगु इलय् थी थी विधा व भाषा साहित्य प्राचीन काल धाय्‌व निथी ई थुइकी । गथे -

१.पूर्व प्राचीन /मल्लकाल (६३८-८८८)

२.उत्तर प्राचीन /शाहकाल (८८८-९६६)

थुगु इलय् ब्वलंगु विधा बाखँ, चिंखँ, प्याखँ खः । मल्लकालय् राजकीय संरक्षण दयाः साहित्य अप्पो थाय् काल तर शाहकालय् थ्व मधूसे मल्लकालया परम्परा बुलुहुँ न्ह्यानावनाच्वन । थन शाहकाल राणाकाल न्ह्योयात धाःगु खः ।

३.१ पूर्व प्राचीन/मल्लकालीन साहित्य

न्ह्यपुलां इलय् थुगु नेपालभाषा साहित्यया शुरुआत अनलि विकास व उत्कर्षय् तकं थ्यन । थबले नेपालभाषा संस्कृत, मैथिली भाषाया सहायक निर्देशन खँपु छ्यूयलेगु माध्यम कथं नं छ्यूयल, नापंथःगु हे स्वतन्त्र अभिव्यक्ति नं पिदन । बाखँ थुगु इलय् जनता च्वमिपिसं च्वःगु खनेदःसां मे व प्याखँ धाःसा थबले आपालं आपाः जुजुकवि,नाटककारपिसं च्वःगु लुयावःगु दु । थुगु इलय्या साहित्य नेपालभाषाय् छुं भचाजक पिंदगु दु ।

मल्लकालीन नेपालभाषा स्वथिकय् व्वथलाः ब्वनेगु बेश जुइ । गथे -

(क) बाखँ (कथा) साहित्य, (ख) चिँखँ (पद्य), (ग) प्याखँ (नाटक) साहित्य

३.१.१. बाखँ साहित्य

नेपालभाषाया सिर्जनात्मक साहित्यया शुरुआत बाखँ साहित्यपाखें जुल । आःतक स्यूकथं ने.सं. ६३८ पाहेलाथ्व ८ या **तन्त्राख्यान** (रा.अ.) हे न्हापांगु साहित्यिक ग्रन्थ खः । थ्व मूल सफूया सफू ल्ह्ययया ब्वनेगु परम्परा लिपा लिपा तक जुल । थुकिया ल्ह्ययातःगु ने.सं. ६३९ चौलागा ५ या प्रति लसएन्जेल्स म्युजियम, क्यालिफोर्निया, अमेरिकाय् नं लुयावःगु दु ।

पुलांगु नेपालभाषाय् बाखँ साहित्य नं थी थी पहया दु । उकियात क्वय्‌बिया कथं ब्वथलेफु । गथे

(१) औपदेशिक बाखँ, (२) लौकिक बाखँ, (३) धार्मिक बाखँ

/ *(१) औपदेशिक बाखँ*- थुपि बाखँयात नं लुयाव:गु थीथी पहया मू मू बाखँ क्वय्‌विया कथं न्ह्यथने फु । गथे -

(क) तन्त्राख्यान- थ्व नेपालय् ब्वलंगु पञ्चतन्त्र शैलीया चीहा बाखँ मा:हना ख: । थुकी ४४ पु बाखँ दु । थुकी न्हापां छ्पु संस्कृत सिल: विया: उकिया नेपालभाषानुवाद वीगु अनंलि वनाप स्वापु दुगु बाखं वियात:गु दु ।

(ख) कुशोपदेश (ने.सं. ६७५, टोकियो विश्वविद्यालय पुस्तकालय) थ्व रामचन्द्रया काय् कुशयात च्यापु च्यापु सिलक (अष्टक) य् अङ्गद, सुग्रीव व तारां उपदेश वियात:गु ग्रन्थ ख: ।

(ग) धर्म लक्ष्मी संवाद (ने.सं. ६९१ व्यक्तिगत /माइक्रोफिल्म ई २९५/२६ ए)- थ्व धर्मराज व लक्ष्मीया धन त:धं कि ज्ञान त:धं धैगु बारे नीति बाखं ख: ।

(घ) हितोपदेश- (ने.सं. ६९१, नृतत्वशास्त्रीय संग्रहालय, बर्लिन जर्मनी) थ्व ग्रन्थयात हायन्स जोर्गेन्सनं ने.सं. ४८१ या धका: नालात:गु, लिपा मयजु ज्वाला स्थापितं अनुसन्धान याना ६९१ तकया जुइफुगु, मखुसा व स्वयां लिपायागु धका: क्व:छ्युगु दु । थ्व बाखँ बङ्गालया नारायण पण्डितं दयकूगु सस्कृत हितोपदेशयात स्वतन्त्रं च्व:गु ख: ।

थथे हे थुपि हे नांया व मेमेगु औपदेशिक बाखँ नेपालभाषाय् दु ।

(२) लौकिक बाखँ -छुं धार्मिक स्रोत मखुगु लोक परम्परां न्ह्यानावयाच्वंगुयात लौकिक बाखँ धाइ । औपदेशिक व थ्व लौकिक बाखँया स्रोत ईशवी पूर्वया गुणाढ्यं च्व:गु बृहत्कथापाखें न्ह्यानाव:गु नालेगु या: । नेपालभाषाया लौकिक बाखँ क्वय्‌विया कथं खनेदु । गथे -

(क) वे<u>तालपच्चीसी/बेतालपञ्चविंशतिका</u> (ने.सं. ७४०, व्यक्तिगत, माइक्रोफिल्म डी २२/२५)- थुकी वेतालं अष्टसिद्धि लायृत सफल जूम्ह जुजुयात कंगु नीन्यापु बाखँ दु ।

(ख) मुद्राराक्षस (ने.सं. ८२१, रा.अ.) थ्व राजनिति सम्बन्धि संस्कृत प्याखँया बाखँ ख: । थुकिया ने.सं. ८३९ या संस्करण भाजु छत्रबहादुर कायस्थं (११०८) पिका:गु दु ।

(ग) वत्तीसपुतली/सिंहासन द्वात्रिंशिका (ने.सं. ८२९, रा.अ.)- थ्व सिंहासनं पिहांव:पिं स्वीनिम्ह लापाचिया बाखं ख: । थ्व सफूया छगू संस्करण हाय्न्स जोर्गेन्सनं (ई.सं. १९३९) पिका:गु दु ।

(घ) शुकवहत्तरी/शुकद्वौसप्ततौ (ने.सं. ८५६, नेपालभाषा परिषद्)- थ्व वाउँभत्तुं छम्ह बनियाया कला:यात कँगु न्हय्‌निपु बाखँ दुगु साहित्य ख: । आशा सफू कुथी दुगु

ने.स. ८६६ या **शुकवहत्तरी** प्रेमबहादुर कसा:या सम्पादनय् च्वसापासापाखें (१००) पिदगु ।

थथे हे मेमेगु लौकिक बाखँ नेपालभाषाय् खनेदु । उकी अप्पो याना: थुपिं हे अध्ययन परम्परा न्ह्यानाच्वंगु दु ।

(३) धार्मिक बाखँ- पुलांगु नेपालभाषाय् मूलत: प्यथी धार्मिक बाखँ न्ह्यानाच्वंगु दु । इपिं थथे ख:-

(अ) पुराण, (आ) महाभारत, (इ) अवदान/जातक, (ई) रामायण

(अ) पुराण- नेपालभाषाय् थी थी पुराण च्वयात:गु खनेदु । उकी मध्ये भागवत पुराण (७२०), पशुपति पुराण (७५२), स्वस्थानी (उपपुराण, ७२३) लिङ्ग पुराण (७४१), स्वयम्भू पुराण (८६५), मार्कण्डेय पुराण (८१५), ब्रम्ह पुराण (८१५) आदि न्ह्यथनेबह जू ।

(आ) महाभारत- सभापर्व (७२१), आदि प्राप्त दु ।

(इ) अवदान -विचित्रकर्णिकावदान (७७१), जातक संग्रह (८७०) आदि खने दु । हायन्स जोर्गेन्सनं (ई. १९३१) विचित्रकर्णिकावदान व सिग्फ्रेड लीनहार्ड १९६३) मणिचुडावदानोद्धृत पिका:गु दु ।

(ई) रामायण- नेपालभाषाय् गद्यं च्वयात:गु रामायण (८०५) नं न्ह्यगुलिं काण्ड दुगु व व्यागलं थी थी काण्डया नं लुयाव:गु दु ।

नेपालभाषाय् विलंपौ (कियाबाखँ) या छगू ब्यागलं परम्परा नं दु । थ्व ज्वलय् ने.सं. ७५७ स सिद्धिनरसिंह मल्लं कृष्ण देग: दयकूवले कीकात:गु रामायण (छिंदी (छेरी) तला) व महाभारत (च्वय् तला) समग्र थन न्ह्यथने बहजू ।

३.१.२ चिँखँ (पद्य) साहित्य

नेपालभाषाय् पुलांगु काव्य फुक धैथे मैंया रुपय् दु । उकिं पुलांगु कवितायात पुलांगु मैं नं धाय्गु याइ । दाफाभजन परम्पराय् थ्व न्ह्यानाच्वन । मानदास तुलाधरं (१०२०-१०९५) ने.सं. १०४७ कौलागा ७ निसें जीवंका:छि पुलांगु मैं मुनादिल । वय्कलं मुंगु द्व:छिपु मैं पिदने धुंकूगु दू । वय्क:या लिपा प्रेमबहादुर कसांकार, छत्रबहादुर कायष्ठ, जनकलाल बैद्यपिंस मुलांगु मैं पुनादिल । बैद्यजुं ला उकी हे विद्यावारिधि (पी.एच.डी) उपाधि कयादिल, व उगु अनुसन्धान-प्रबन्ध (११०६) पिकया नं दिल । नेपालभाषाया चिँखँ (काव्य) विधा मौलिक खने दुगुलिं डा. सीगफ्रीड लीनहार्ड **नेवारी गीति मन्जरी** (ई. १९७४) पुलांगु सच्छिपु मैंया संग्रह सम्पादन

/अनुवाद पिकया दिल । थुपिं फुक्क भजन परम्पराया मैं जुल । उकियात निगूगु संस्करण (ई. १९८४) य् सङ्गस अफ नेपाल (नेपालया मैं) नां ह्यूगु दु । थुपिं फुक भजन परम्पराया मैं जुल ।

ने.सं. ६९० या दशकय् च्व:गु मैं नेपालभाषाया दक्वसिवय् पुलांगु काव्य खने द:व:गु दु । इपिं मे थथे ख: -

(१) प्रनमति श्रीजुगपति...ने.सं. ६९२ स च्युंगु

(२) अमल सहस्रनाम श्री बुगमलोकयेश्वर...... ने.सं. ६९४ स चोगामक्वाथ दँबले च्युंगु ।

ने.सं. ६९१ या अपूर्ण मे नाप थुपिं मे यलया तिभय् (स्वम्ह जाना) शासकपिं नरसिंह देव, पुरन्दरसिह देव, उद्धवसिंह देव (६८०-७१७) या विजय यात्रा सम्बन्धि वीर रसं जा:गु काव्य ख: । थुकिया चिँमि (कवि) सीमदु ।

ल्ह्ययगु व भजन परम्परांय् जुजु महेन्द्र मल्ल (यं ६८२- ६९४) या नां दुगु मैं दुगुलिं उकिया आधारं महेन्द्र मल्लयात गुलिंसिन न्हापांम्ह अथवा आदिकवि नालेगु या: ।

जुजु सिद्धिनरसिंह मल्ल (यल, ७३९-७८१) या धा:सा यल लाय्कूया धातु कला संग्राहलयय् (आ: पाटन संग्रहालय) सिंहासननाप तयात:गु दँय्दसं तछला ज्या:पुन्हिबले कृष्णदेगलय् ब्वय्मा:गु ३१ पु मैं व उकिया किपा दुगु तुलंपति (पौभा:) हे दु । उगु मैंयात भजन सफुती ल्ह्य:पिंस ३१, ३४, ३६ पु मैं दुथ्याका: गीत एकत्रिंशत्/चतुत्रिंशत्/षट्त्रिंशत् धाय्गु यानातल । थ्व मैं गीतगोविन्द शैलीया जूगुलिं व मैंया अन्त्यय् गोपीनाथया भक्ति सेवा क्यनात:गुलि सिद्धिनरसिंहया थ्व काव्य - संग्रहयात 'गीत गोपीनाथ' नं धाय्फु । थुपिं मध्ये छुं मैं दँय्दसं कात्ती दबुली हालेगु परम्परा आ:तकं दनि ।

आपालं संस्कृत काव्य च्वया: कवीन्द्र उपाधि समेत का:म्ह जुजु प्रताप मल्ल (यँ, ७६१-७९४) या नेपालभाषाय् छुं छुं जक फुटकर कविता लूगु दु ।

पुलांगु काव्य ५१९ पु मैंया संग्रह **नेपालभाषा गीत** (संगीत भाषा नं धाइ) छगू त:धंगु उपलब्धी ख: । थ्व जुजु जगत्प्रकाश मल्ल (ख्वप, ७६५-७९३) व वया मन्त्री चन्द्रशेखर सिंह निम्ह जाना: थ:थ:गु नांया न्हापांगु खँग्व: क्वकया: जगच्चन्द्र नामं च्व:गु काव्य संग्रह ख: । थुकिया गुलिखे मैं जगत्प्रकाश मल्लं च्व:गु प्याखं सफू नं मुंव:गु दु । थ्व मुना दुने दुथ्या:गु अष्टनायिका गीत (मैंपु ल्या : ४९२-४९९) काव्यया

मिखां स्वय्बले तस्सकं च्वछाय्बह जू । थुकी थःपिंत "न्हुल जयदेव" (न्हुम्ह जयदेव) धका च्वछायातःगु दु ।

मल्लकालीन पद्य साहित्य खास यानाः जुजुपिसं च्वःगु खनेदु । तर थुबले सर्वसाधारण कविपिं नं मदुगु मखु । डा. जनकलाल वैद्यजुं प्राचीन कालज्वःछिया थज्यापिं ७६ म्ह कवि लुइकूगु दु । थुपिंमध्ये कवि केशव उदास (ख्वप, च्वःगु ७१२-७३२) या गीतेश्वर पुवादे मेँया नां कायबह जू । वय्कःया हनूमान गीतया आधारय् बाग्लूङ्य् आःतक हनूमान प्याखँ हुइकेगु परम्परा न्ह्यानावयाच्वँगु दु । मेम्ह कवि जगत्केशरी (भ्वँत, च्वःगु ७९८) या "चण्डेश्वरी स्तोत्र" भ्वँतय् दँय्दसं बैशाखं (बछलां लच्छि पाठ याय्गु चलन दु । उकियात स्थानीय भ्वँमितसें 'परनाम' धाय्गु याइ । उकिया न्हापांगु ब्वः "परनाम याङा गुरुसके आज्ञा फ्वने" खः । जगत्केशरीया काभ्रे जिल्लाया छम्ह धोयाबारेया "धनेश्वर स्तोत्र" नं चल्ती दु ।

पुलांगु मेँया ब्वलय् मिसा कवयित्रीपिंसं च्युंगु कविता नं न्ह्यथनेबहजू । उकीमध्ये यँया रानीपिं ऋद्धिलक्ष्मी (पार्थिवेन्द्र मल्ल, ८००-८०७ या रानी), भुवनलक्ष्मी (भूपालेन्द्र मल्ल, ८०७-८२१ या रानी), कुमुदिनी देवी (जगज्जय मल्ल, ८४२-८५४ या रानी) या भक्ति मेँ थन लुमंकेवह जू ।

नेपालभाषां ल्यू मल्लकालया प्रायः सकल जुजुपिसं मे च्युंगु दु । इपिं दाफा भजनय् हालेगु नं याः । अप्पो धैथें पुलांगु प्याखं गीतिनाटक जूगुलिं उकिया पाखें नं आपालं मेँ वःगु दु ।

नेपालभाषाय् पुलांगु मेँय् सायाः मेँ (गाइजात्रे गीत) या ब्यागलं धाःन्ह्यानाच्वंगु दु । अज्यागु मेँयात कथाल्हाये धाय्गु चलन दु । थज्यागु छपु मेँ ने.सं. ८६४ स जुजु जयप्रकाश मल्लया पालय् धनन्तं हागु आशासफुकुथी दुगु "लोकचरित्र गीत" खः ।

३.१.३ प्याखँ साहित्य

बाखँ व चिँखँ (चिनाखँ/कविता - स्वयां लिपा तिनि नेपालभाषाय् प्याखँ खनेदत । मुक्कं नेपालभाषाया प्याखँ शुरु जुइ न्ह्यो नेपालभाषां निर्देशन बीकथं संस्कृत व मैथिली भाषाया प्याखनय् छ्यूयल । थथे छ्यूयःगु दक्वसिवय् न्हापां ने.सं. ५३२ स ज्योतिर्मल्ल (ख्वप, ५२९-४८) या पालय् जुजुं स्वयम्भू ल्ह्वंवले हुइकूगु "चतुरङ्क रामायण" स जूगु दु । थुकि ल्यूने यक्ष मल्ल (ख्वप, ५४९-६०२) या ने.सं. ५६१ या खँ वःगुलिं उकियात अवलेया धका गुलि च्वमिपिंस थुइकूगु दु ।

मुक्क नेपालभाषाया न्हापांगु प्याखँ सिद्धिनरसिंह मल्लं (यल, ७३९-८१)

च्व:गु एकादशीव्रत (छधा:) खनेदत । ध्व ने.सं. ७५३ स च्व:गु ख: । ध्व प्याखँ श्री निवास मल्ल (यल, ७७८-८०५)या दशावतार (पुधा: (ल्ह्य:गु ८३४) दुने संग्रहित जुया च्वंगु ख: । ध्वयां ल्यू मेगु छधा: प्याखँ वसुन्धरा (७६४) खनेदत । ध्व यँ, इतुंबहालया रत्न वज्राचार्य खँ व्यूगु (च्व:गु) ख: ।

'मूलदेवशशिदेव' नेपालभाषाया स्वधा:या पूधा: प्याखँ ख: । जगत्प्रकाश मल्ल (ख्वप, ७६५-७९३) या ध्व प्याखँ वया मेँ 'नेपालभाषा गीत' स मुनात:गुलि ध्व ने.सं. ७९२ न्ह्यो च्व:गु सीदु । ध्व प्याखँ लौकिक परम्पराया बाखँया लिधंसाय् मूलदेव व शशिदेव निम्ह दाजुकिजाया छम्ह मिसाप्रति जूगु मतिनाया बाखँ ख: । ध्व सफू जर्मन भाजु होर्स्ट ब्रिंकहाउसं ई १९८७ स जर्मनी भाषां पिकयादिल ।

नेपालभाषाय् पूधा: प्याखँ ३० धा तकया दु । ध्व महानाटक रणजित मल्ल (ख्वप, ८४२-९०) या 'शनैश्चररोहिणि' (८६२) ख: । २४३ पत्रया ध्व कार्तिक लच्छि न्हित्थं छगू धा: हुइकेभनं च्व:गु ख: ।

नेपालभाषाया मेमेगु मूमू प्याखँ क्वम्वियाकथं बीफू । गथे-

भूपतीन्द्र मल्ल (ख्वप, ८१६-४२) - **विक्रम चरित** (८२६, प्र. १०९०), स्यमन्तकोपाख्यान (च्व.८२६)

महीन्द्रसिंह (भाष्कर मल्ल, यँ, ८२१-४२) - धान्यवती (च्व: ८३९)

रणजित मल्ल (ख्वप, ८४२-९०), **ययात्यूपाख्यान** (च्व ८८१, प्र.११०६), हरगणकथा) च्व.८७५, प्र.११०८), मदनचरित (प्र.११०३), वीरवीरिणि (च्व. ८८५, प्र. ११०३),

जयप्रकाश मल्ल (यँ, ८५६-८८८) -**रत्नेश्वर प्रादुर्भाव** (च्व. ८८०, प्र. १०८४), **वीरध्वजोपाख्यान** (च्व ८७७,प्र.१११५)

पुलांगु नेपालभाषाय् मेमेपिं जुजुपिनि मेमेगु प्याखँ नं दु । प्याखँ साहित्यया बांलाक्क ब्वँज्या मजूनिगुलिं बांलाक सु गुम्ह नाटककार छु गथे च्वं धका: बांलाक्क ध्वाथुइके मफुनि ।

नेपालभाषाय् प्याखँ साहित्यया ध्व परम्परा दुथें प्याखंया सागीतिक व कर्मकाण्डीय पद्धतिया व्यागलं वाङ्मय उपलब्ध जू । उकियात सांस्कृतिक पक्ष नाला: उकिया चर्चा थन जुइमखु ।

थुकथं पूर्व प्राचीन काल अर्थात् मल्लकालया मूमू साहित्यया छगू लू (झल्का) न्ह्यथने धुंका: आ: उत्तर प्राचीनकाल अर्थात शाहकालया साहित्यय् छपुलु स्वय् । नेपालभाषाय् वि.स. १९०३ आश्विन १ गते (नेसं ९६६ स कोतपर्व जुया: राणाशासन

न्ह्याःगु ई स्वयां न्ह्यो व पृथ्वीनारायण शाहं ने.सं ८८८ यँलाध्व १४ स येँदेय् त्याकूगु इलं लिपायात पूर्व शाहकाल वा शाहकाल जक धयाः थुइकेगु चलन दु । थुगु इलय् नं मल्लकाल थें साहित्य बुलुहुं न्ह्यानाच्वन ।

३.२. उत्तर प्राचीन / शाहकालीन साहित्य

मल्लकाल धुंकाः नेपालभाषा साहित्यया प्रतिकूल अवस्था जूसां थःगु हे पहलं न्ह्यानाच्वना । थुगु ईया साहित्य न्हापाया हे निरन्तरता जूगुलिं थ्व हे ईयात नं नेपालभाषाय् पुलांगु ई हे नालेगु चलन दु । थुगु इलय् न्हापांगु साहित्य धाः न्ह्यानावःगु नापनापं छुं छुं ईकथं ब्वलंगु नं दु । थथे न्हू ब्वलंगुली अप्वः बौद्ध साहित्य थहाँवंगु सीदु । थुगु ईया साहित्य नमूना अप्वः धैथें चित्तधर हृदय (१०२६-११०२) या नेपालभाषा साहित्यया जातः (१०९१) स पिदंगु दु ।

३.२.१. बाखं साहित्य

उत्तर प्राचीन कालया उपलब्ध बाखं साहित्ययात पूर्व प्राचीन कालया साहित्यनाप ज्वःलाकाः ब्वथल धाःसा क्वय्‌विया कथंया किपाः खनेदै । गथे-

१) औपदेशिक बाखं - तन्त्राख्यान (जातः, पौ २४७-४८) धर्मलक्ष्मी संवाद (जातः पौ ४४-४५)

२) लौकिक बाखं - द्वत्रिंशतिपुत्रिका (ने.सं. ९६१, जातः १९२-३) विचित्रकर्णिकावदानोद्धृत (जातः १९४-६), वीरसिखा (जातः २२४-५), वेतालपञ्चविंशति (जातः २४५-७), सहस्ररजनी (जातः २३०-३२) ।

३) धार्मिक बाखं - (अ) पुराण - स्वयम्भू पुराण (ने.सं. ९९७ जातः १९७ - २००) शिवरात्री पर्वकथा (वखतमानं च्वःगु ने.सं. ९९८ छत्रबहादुर कायष्ठ, १०९७ स. प्रकाशित) आदि ।

आ) महाभारत - भीष्म-युधिष्ठिर संवाद (ने.सं. ९०३, जातः १३९-४०), महाभारतया छुं (जातः २१०-१२) आदि ।

इ) रामायण - सप्तकाण्ड रामायण (ने.सं. ९३८, रा.अ.) अध्यात्म रामायण (ने.सं. ९४९, रा.अ.), रामायण (ने.सं. ९६६, रा.अ.) रामायण (च्वंम्ह महेश्वर आजु, ने.सं. ९०४, जातः १४०-४३), रामायण (मानवीर भुजुं च्वःगु, ने.सं. ९९८, जात : २००-१) आदि ।

ई) अवदान/जातक - अष्टमीव्रत महात्म्य (ने.सं. ८९७ जात : १३६-८), गुणकारण्डव्यूह (ने.सं. ९४६, जात : १५८-६०), वीरकुशावदान (अमृतानन्द कृत, जातः १६०),

कुशावदान (ने.सं. ९५४, जात: १७१-२), उपोषदव्रत कथा (ने.सं. ९५९, जात : १७४-५), अहोरात्रव्रत कथा (ने.सं. ९६०, जात : १७५-६), वसुन्धराव्रत कथा (ने.सं. ९८४, जात : १८७-८), सुचन्द्र, गृहस्पति (ने.सं. ९८४, जात : १८८-९), विश्वन्तर (ने.सं. ९८८, जात : १९१-२) आदि ।

३.२.२. चिँखँ (काव्य) साहित्य

मल्लकालय् अप्पोलं अप्पो जुजुपिं खनेदुगुली आ: जुजुपिनि मे छपु निपु जक खनेदु । जन साधारण कविपिं अप्पो खनेदत । थुगु इलय् पुलांगु भक्ति परम्पराय् छगू ह्यूपा: वल । थवले निर्गुण (सन्त परम्पराया गहन मे) भजन मे खनेदत । थवले परम्परागत जातीय संगीत मेया थासय् शास्त्रीय छन्दोवद्ध मे खनेदत ।

थुगु ईया लक्ष्मी सुनन्द विप्र (च्व.ने.सं. ९१९)या भुजङ्गप्रयात छन्दय च्वयात:गु 'शारदास्तोत्र' (जात: १४८-९) स्वया: लिपाया कविपिं वैकुण्ठप्रसाद लाकौलपिन्सं छन्दय् कविता (चिँखँ) चिने सय्कूगु ख: ।

नेपालभाषाय् अमृतानन्द वन्दे (८९४-९५४) या स्तोत्र काव्यया नं थ:गु हे थाय् दु । वय्क:या मूलत: बौद्ध धार्मिक कविता मुना भाजु छत्रबहादुर कायष्ठं (१११२) पिका:गु दु । अमृतानन्दं चरपतिपादं संस्कृतय् २५ सिलकय् च्व:गु आर्यावलोकितेश्वर स्तोत्र (जात : १६१-३)यात मूल छन्दय् हे नेपालभाषां ह्यूगु छगू विशेषता भा:पी । अमृतानन्दया किजा सुन्दरानन्द वन्दे (च्व. ९५५) नं नेपालभाषाय् छुंछुं कविता च्वयादीगु **त्रिरत्न सौन्दर्य गाथाय्** पिदंगु दु । यँ वंवहा:या विद्यानन्द वज्राचार्य (च्व. ९४५) या सायात मे/ कथाल्हाये मे (जात: १५५-८) पुलांगु हासिख्यालि परम्परायात न्ह्याकूगु दु ।

स्वामी अभयानन्द प्रधानमन्त्री भीमसेन थापा (९२४-९५९) या किजा रणवीर थापाया स्वामी जुइधुंकाया नां ख: । वय्कलं नेपालभाषाय् छुं भचा निर्गुण भजन मे चिनादीगु दु । वय्क:या मे लगं, वंवहा:या दाफाय् अप्पो हालेगु या: । वय्क:या नां जा:गु मे "मायान केनकाव तल हे जगत" "हानं थथिंज्यागु जन्म काये दइमखु रे" आदि ख: ।

३.२.३. प्याखँ साहित्य

नेपालभाषाय् थुगु ईया प्याखं तस्सकं म्हो जक दु । मल्लकालय् उत्कर्षय् थ्यंगु व अप्पो च्वइगु विधा आ: वया: म्हो जुजुं वन । थुगु इलय् च्व:गु प्याखं थथे ख: । **हनूमान नाटक** (ने.सं. ९२०) - ध्व अमृतानन्द वन्देजुं संस्कृत मूलनापं तया: नेपालभाषां

हिलादीगु खः । ल्यूने च्वयातःकथं ध्व पाल्पाया जुजु पृथ्वीपाल सेनयात यलय् कुनातःबलय् अनयात नेपालभाषा स्यनेकथं ध्व प्याखं च्वज्या जूगु खः ।

महासत्वोपाख्यान (ने.सं. ९५१) - ध्व जुजु राजेन्द्रविक्रम शाहं (९३७-९६७) - बौद्ध बाखं महासत्व राजकुमारया दानशीलताया विषयय् च्वःगु लोकं ह्वाःगु प्याखं खः । थुकियात मानदास - सुगतदास तुलाधरं (१०८७) पिकाःगु दु ।

घंठसफुल (च्वःगु ९५६) - ध्व यलय् कात्ति दवुली क्यनीगु प्याखँ व बाथः प्याखंया संग्रह खः । ध्व न्हापानिसेंया परम्पराया प्याखँ च्वःगु खः ।

सुघनावदान - चित्तधर हृदयं (१०९१) ध्व नेपालभाषां मे व खँ हिन्दीं च्वयातःगु सफू खः धकाः म्हसीका बियादीगु दु । (जात : २४८-२५०)

थुकथं नेपालभाषाया उत्तर प्राचीन कालं पूर्वकालया परम्परायात बुलुहुँ सां न्ह्याकावं यन । नेवाःतय् राज्य मदय् धुंकाः कर्पिनी शासनया इलय् नेवाः साहित्य म्हो जुइगु स्वाभाविक हे खः । तर ध्व साहित्य धाः पूर्णतयाः त्वाःमदसे फाटफुट नकसां सिर्जना जुयावं च्वन । ध्व हे इलय् शाह जुजुपिन्त समेत शक्तिं तापाकाः राणा शासन न्ह्यात । शाहकालय् साहित्ययात प्रत्यक्ष दमन जूगु खने मदुगुलिं आः नेपालभाषायात झन् थाकूगु ई वल । ध्व न्हूगु वःगु परिस्थितिं नेपालभाषा साहित्ययात प्राचीनं (पुलांगुलिं) माध्यमिक (दथुगु) कालय् ह्यूपाः हल ।

४. माध्यमिक साहित्य काल

नेपालभाषाय् माध्यमिक काल बारे छगू मत मजू । थुकियात फयांफक्व माध्यमिक काल मधाय्गु प्रवृत्ति अप्पो दु । चित्तधर हृदयजुं ला थासा आखलं नेपालभाषा (अबले ने.सं. १०२७) पिदने न्ह्योयात पुलांगु साहित्य भाःपाः पुलांगु **नेपालभाषा साहित्यया जात** : (१०९१) हे पिकयादिल । माध्यमिक काल (दथु ई) गबलेंनिसें न्ह्यात धैगु खँय् विद्वानतय् दथुइ विवाद दय्फु । थन राणाकालया शुरु ने.सं. ९६६ निसें व न्ह्याःगु नालेज्या जूगु दु । नेपालभाषाया दथुगु ईयात निथिकय् ब्वथले ज्यू । गथे -

१) पूर्व माध्यमिक /प्रारम्भिक राणाकाल (ने.सं. ९६६-१०२०) दशक, २) उत्तर माध्यमिक / पुनर्जागरण (ने.सं. १०२० दशक १०६१)

४.१. पूर्व माध्यमिक (न्ह्यः दथुगु) साहित्य

वास्तवय् थुगु ई व शाहकालया साहित्ययात पाके तस्सकं थाकु । आःतकया

परम्परायू ध्व ईया साहित्ययात नं उत्तर प्राचीन (लिपुलां) साहित्यया हे ब्वकथं न्ह्यथनेगु चलन दु । तर थन उकियात पाका: न्ह्यब्वयूज्या जुइत्यंगु दु । थुगु ईया साहित्य वास्तवयू गुलिं लिपुलांनाप गुलिं लिदथुनाप ज्व:ला: ।

थुगु इलयू ब्वलंगु बाखँ व प्याखँया स्पष्ट व मा:छि साहित्य ज्वलं मालेज्या मजूनि । उकिं थन उकिया चर्चा यायूफै मखु । चिँखँ (काव्य) धा:सा थुगु इलयू मा:छि दयूधुंकल ।

हरिभक्त माथेमा (यँ, ९४३-१०१५) पूर्व माध्यमिक ईया न्ह्यलूवा कवि ख: । वयूक:यात राणा शासकपाखें सर्दार उपाधि प्राप्त जूगु दु । वयूक: हिन्दी काव्य सफू **भजनमाला** (प्र.वि.सं. १९८६/ ने.सं. १०४९) स न्हयूपु नेपालभाषा भजन मे नं दुथ्या: । उकी "थ:त थमन मसियाव दु:ख सियाच्वना रे" 'ज्ञानी मयूजु थन झासिं छित: नाप लाये रे' आदि दार्शनिक मे लोकंह्वा: ।

मानबहादुर जोशी (९६७-१०३७) ध्वयूक:या न्यागू भाग दुगु **रागमाला** (कविता सफू) लुयाव:गु दु । ध्वयूकलं नं दार्शनिक मे चिनादी । ध्वयूक:या गद्यकृति **स्वस्थानीसार** व **शिवरात्रीमहात्म्य** नं दु ।

थुगु न्ह्य: दथु इलयू कवि तुलसीदासं ने.सं. १०१६ स ७७ सिल:या माधव सुलोचनाया बाखं हना: बाखं मे (खण्डकाव्य) च्वयादिल । (पुलांगु मे स्वंगूगु, १०८८) उकिया न्हापांगु ज्व: ख: - "खव पासा करमया ख्याल हरि हरि" ।

मानलाल मायूकें, (यँ, ९९७-१०३७) भचा लिपायाम्ह कवि ख:सां वयूक:या प्रवृत्ति थुगु ईया कविपिंनाप ज्व: वयकलं नेपालभाषा, नेपाली व हिन्दीं मे च्वयादी ।

न्ह्य दथु ईया कविपिंत नेपालभाषायू 'भक्तकवि' नं धाइ । थुगु इलयू गहन दार्शनिक भक्ति काव्य च्वयूज्या जुल । थुगु ई व लिपुलां ईयात अवलेया साहित्य नालाक प्रकाशयू मव:गु व बांलाक साहित्य सिर्जना मजूगु भा:पिया उकियात अन्धकार युग नं धायूगु या: ।

४.२. उत्तर माध्यमिक/पुनर्जागरण साहित्य

थासा आखलं नेपालभाषा च्वसु वा सफू पिदने शुरु जूगु ईयात पूर्व माध्यामिकं उत्तर आधुनिक इलयू मूपूगु भा:पेगु चलन दु । राजनैतिक रुपं ध्व प्रारम्भिक राणकालं देव शम्शेरया सुधारवादी पला: न्ह्या:गु ई ला:व: । थुगु इलयू वि.सं. १९५८/ने.सं. १०२१ स नेपालयू दक्वसिवयू न्हापां 'गोरखापत्र' पिदन । थुकिया लिच्व: दक्व कथंया च्वज्या- पिकाज्यायू लात । ध्व हे इ्वलय नेपाली भाषाया माध्यमिक कवि राजीवलोचन

जोशीं (९३८-१०५०) थःगु काव्य सफू **केदारकल्पया** निगूगु संस्करणय् (वि.सं. १९६१/ ने.सं. १०२४) छपु नेपालभाषाया कविता नं दुथ्याकल । व कविताया न्हापांगु ज्वः "सूँसूँ सूँ जसुकाल वया" खः ।

थ्वयांल्यू नेपाली लयपौ "सुन्दरी" (१:५) स सिद्धिदास अमात्य (९८७-१०५०) या "विन्दु समस्या" वि.सं. १९६३ कार्तिक संल्हु । ने.सं. १०२६ कौलागा आमाइ खुन्हु पिदन ।

थथे फुटकर च्वसु पिदने धुंकाः नेपालभाषां दक्वसिवय् न्हापां देवनागरीं थासा आखलं **एकविंशति प्रज्ञापारमिता** (१०२९) सफू पण्डित निष्ठानन्द बज्राचार्य (९७८-१०५५) पाखें पिदन ।

थुगु इलय् पिदंगु साहित्य आःतकया परम्पराय् न्हूगु छ्याँटयाःगु, न्हूगु जोशं पिकाःगु व न्हून्हुगु विषयवस्तुया समेत जूगुलिं थुगु ईयात पुनर्जागरण काल (हाकनं मूपूगु ई) धाइ । थुगु इलय् मूरुपं न्याम्ह महारथीपिन्सं नेपालभाषा साहित्य व समाजयात न्यागू विषयया रथ न्ह्याकेगु नेतृत्व यात । वयकः महारथीपिन्सं न्ह्याकूगु विषय व वयक:पिं खः -

१) निष्ठानन्द बज्राचार्य (यँ, ९७८-१०५५)- गद्य साहित्य
२) सिद्धिदास अमात्य (यँ, ९८७-१०५०)- पद्य साहित्य
३) जगत्सुन्दर मल्ल (ख्वप, १००२-१०७२)- शिक्षाख्यः
४) योगवीरसिंह (यँ, १००५-१०६२) - सामाजिक चेतना
५) धर्मादित्य धर्माचार्य (यल, १०२२-१०८२) - पत्रकारिता

१) निष्ठानन्द बज्राचार्य - थ्वयूकलं तःदँ थाय्थासय् बाखं कनेज्या याय्धुंकाः खँल्हाबँल्हा नेपालभाषां थम्हं हे थानाः सफू पिकयादिल । वयूकलं पिकयादीगु नेपालभाषाया न्हापांगु सफूया खास नां "श्री प्रज्ञापारमिता देवीयागु एकविंशति श्लोकया भाषा सहितं"(१०२९) खः । थुकियात चीहाकलं **एकविंशति प्रज्ञापारमिता** धाय्गु याःगु दु । थ्व बौद्धनव ग्रन्थ मध्ये छगू प्रज्ञापारिमिताया नीछपु सिलःया संस्कृत मूल नापं तयाः नेपालभाषा अनुवाद पिकयादीगु खः । थ्वयूकलं मेगु बौद्ध नवग्रन्थ **ललितविस्तरयात** ने.सं. १०३० निसें १०३४ तक थानाः पिकयादिल । थ्वयूकःया मेगु बौद्ध ग्रन्थ **बोधिचर्यावतार** (१०४२) व **बोधिज्ञान** (१०४३) खः । थ्वयूकःया कृति ललितविस्तरं नेपालभाषाया गद्य साहित्यया नी स्वन । थ्व सफू वयूकलं न्हापा न्हापाया च्वयाभासं मच्वःसे गथे न्वंवाइगु खः अथे हे च्वयादिल । थ्व नेपालभाषाया च्वज्याया इतिहासय्

न्हूगु ह्यूपा: जू वन । उकिं निष्ठानन्दं बौद्ध ग्रन्थ जक च्वःगु जूसां वय्कःयात चित्तधर हृदयं 'गद्यगुरू' धयादिल । वय्कःया ललितविस्तर संस्कृत भासं विकसित बुद्धया जीवनी जक मजूसे स्वयम्भूपुराण आदिया खँ नं दुथ्याकाः स्वतन्त्र रुपं च्वःगु गद्यकृति खः ।

२) **सिद्धिदास अमात्य** – थ्वय्कलं नेपालभाषा माध्यमिक काव्यया नेतृत्व यानादिल । थ्वय्कःया शुरुया चिँखँ (कविता) नेपालीभाय्या 'सुन्दरी' लय्पती पिदन । वय्कःया न्हापां पिदंगु चिँखँ "विन्दु समस्या" (१०२६) खः । वय्कःया जीवनकालय् छगूयां छगू कविता सफू **सज्जनहृदयाभरण** (१०४०) पिदन । तर वय्कलं आपालं काव्यग्रन्थ तयार याना थकल । वय्कलं नेपालभाषाय् न्हापां महाकाव्य **सिद्धिरामायण** (च्व. १०२६-३४) च्वयादिल । वय्कलं साहित्य विषयया जक मखु रचनात्मक विषय छन्दशास्त्र, कामशास्त्र, संचार, वाणिज्य, व्याकरण, विद्युत व ज्योतिष विषयय् नं चिचिहाकःगु ग्रन्थ च्वयादिल । वय्कःया दक्वसिवय् च्वन्ह्याःगु खण्डकाव्य **सत्यसती** (च्व. १०३३, प्र. १०८३) खः । थ्व निगू समस्या पूर्ति "धर्म तो ते मखुका' व "नानी छिं छु धया का" छ्यलाः बाखं हना चिनातःगु तत्कालीन समाजया मार्मिक चित्रण खः । समस्यापूर्ति जाय्काः खण्डकाव्य च्वःगु शायद समस्यापूर्तिया इतिहासय् थ्व हिन्दी नेपालीया लागि नं दसु बीबहःगु खँ खः ।

महाकवि सिद्धिदास अमात्यं पद्य जक मखु आत्मकथा (च्व. १०४० पाखें, प्र. १०८७), बाखं **शिवविलास** (च्व. १०४० पाखे, प्र. १०८७) व लघु निवन्ध पुचः **सर्वबन्धु** (१०४३) नं च्वयादीगु दु ।

सिद्धिदासया कवि श्रेष्ठयात कदर याना: जोग-मण्डली (१०३०-३६) या कवि सभाया न्हापांगु कविता वय्कःया छगू समस्या पूर्ति "मालिनीया प्रसाद" पाखें न्ह्याकातःगु दु ।

सिद्धिदासया कवि श्रेष्ठतायात कदर याना: जोग मजुली (१०३०-३६) या कवि- सभाया न्हापांगु कविता वय्कःया छगू समस्यापूर्ति "मालिनिया प्रसाद" पाखें न्ह्याकातःगु दु ।

महाकवि सिद्धिदासं नेपालभाषाय् गजल साहित्यया शुरुआत "राग गजल कौवाली" (१०४० जःखः) पर्चा पिकया: यानादीगु दु ।

३) **जगत्सुन्दर मल्ल**- मांभासं शिक्षा बिमाःगु खँय् बःविया: नेपालभाषां शिक्षा बिया: कीर्तिमान स्थापना याःम्ह माष्टर जगत्सुन्दर मल्ल राणाकालीन नेपालया छम्ह

शिक्षाविद् खः । वय्कःया ४७ पु दुगु **ईसपं दएकातःगु बाखं** (१०३५) नेपाल भाषां थासा आखलं पिदंगु स्वंगूगु सफू खः । उकी वय्कलं थःत जे.एस. मल्ल नां छुनातःगु दु । वय्कलं **पेटरपालीं** (उपन्यास)या अनुवाद नं यानादीगु दु । वय्कलं नेपालभाषा-अंग्रेजी व अंग्रेजी -नेपालभाषा खँग्वःधुकू नं दय्का दीगु दु ।

वय्कलं मांभासं शिक्षा थम्हं बियादीगु जक मखु थः परिवारयात नं बांलाक शिक्षित यानादिल । वय्कःया शिष्यपिसं नं लिपा नेपालभाषां शिक्षा बीगु परम्परा न्हयाकल । वय्कः थः किजायात शिक्षा बीगु सिलसिलाय् जापान नं भ्काःगु दु । । मांभाय् प्रति वय्कःया अगाढ विश्वासयात लुमंकाः नेपलाभाषाभाषीं वय्कःयात श्रद्धापूर्वक 'मास्टर' धाय्गु याइ व वय्कःया हे नामं नेपालभाषा माध्यमं ब्वंकीगु ब्वंकुथिया नां जगत्सुन्दर ब्वनेकुथि यँय् चाय्कूगु दु ।

४) **योगवीरसिंह-** योगवीर सिंहया विशेषता साहित्यया माध्यमं सामाजिक चेतना थकायःगु खः । वय्कःया कापः कोठी माध्यमिक नेपाली व नेपालभाषाया साहित्यकार कविपिनि कवि-सभा यानाः व फुक छगू कापी च्वयातःग खः । उगु संग्रह प्राप्त जुयाः **जोग मण्डलीका कवि र कविता** (२०५२) शरदचन्द्र भट्टराईया सम्पादनय् पिदंगु दु । योगवीरसिंह नेपाली भाषाय् जोगवीर उदास नामं च्वयादीगु दु । वय्कःया संलग्नता राणाकालीन समाज जागरणया ज्याखँ माधवराज पर्व, क्यांछे लामा पर्व, पुस्तकालय पर्व, आडम्बरमत पर्व व सन्तानब्वे सालपर्वय् जूगु दु । पुस्तकालय पर्वया नायः वय्कः हे खः ।

योगवीरसिंहया कविता मुना **योगसुधा** (१०७१) प्रकाशित जूगु दु । वय्कलं **शकुन्तला** (अपूर्ण, छधाःजक) नाटक नं च्वयादीगु दु । उकिया 'नेपालभाषा' (१०४८) मे नेपालभाषाय् विशेष जागरण हय्त सफल जुल । "नेपालभाषा जीर्ण जूगु अल्सी मचासे भिंकेनु । भारतीय शास्त्रभवनं मान थ्वैत बीके नु ।" नेपाल भाषाय् जागरण हय्त विकुल जुल ।

५) **धर्मादित्य धर्माचार्य-** थ्वय्कः नेपाल भाषाया न्हापांम्ह पत्रकार खः । थ्वय्कलं ने.सं. १०४५/बु.सं. २४६९ स न्हापां **बुद्धधर्म** नांगु प्र्त्रिका पिकया दिल । लिपा नेपालभाषाभाषीपिनि अनुरोधं थुकी 'नेपालभाषा' नं स्वानाः ने.सं १०४७-५० तक "बुद्धधर्म व नेपालभाषा" नामं पत्रिका पिकयादिल । थ्वय्कलं नेपाली "हिमालय् बौद्ध" अंग्रेजी "बुद्धिष्ट इण्डिया" हिन्दी व वंगाली "बौद्ध भारत" नं पिकयादिल । नेपालभाषा-नेपाली-अंग्रेजी तया "नेपाली नागरिक" नं पिकयादीगु दु ।

(धर्मादित्य धर्माचार्यया खास नां जगत्मान वैद्य खः । ध्वय्कलं विद्या अध्ययन याना अनेक उपाधि हासिल यानादीगु दु, उकीमध्ये "धर्म आदित्य" नं छगू खः ।

धर्मादित्यं नेपालभाषाय् दक्वसिवय् न्हापां नेपालभाषा साहित्यया इतिहास 'नेपालभाषा व ध्वया साहित्य' (१०४७) पिकयादिल । ध्व न्हापां ई १९२६ (१०४६) स अंग्रेजीं अखिल भारतीय पण्डित महासभा, प्रयागय् न्ह्यथना दीगु खः । ध्वय्कलं दक्वसिवय् न्हापां नेपालभाषाया साहित्यिक संस्था "नेपालभाषा साहित्य-मण्डल" कलकत्ताय् ने.सं. १०४६ स स्वनादिल ।

धर्मोदय सभां धर्मानुशासक, च्वसापासां भाषाजवाः विभूषित त्रिभुवन विश्वविद्यालयय् पाली शिक्षक जुयादीम्ह वय्कलं नेपालभाषा साहित्य थकाय्त गद्य-पद्य, धार्मिक-साहित्यिक हरेक च्वज्या यानादिल ।

ध्वय्कःपि न्याम्ह महारथीपिसं नेपालभाषाया माध्यमिक कालय् आपालं ज्या यानादिल, तर मेमेपिसं नं थुगु इलय् छुं छुं ज्या याःगु दु । ध्व इवलय् शुकराजशास्त्रीं (१०१३-६१), नेपालभाषा व्याकरण (१०४८), नेपालभाषा रिडर १-२ (प्राथमिक शिक्षा १०५३) आदि च्वयादिल ।

बौद्ध ऋषि महाप्रज्ञा, भिक्षु धम्मालोक भन्तें नं बौद्ध जागरण ध्वहे भाषामा माध्यमं हय्त कुतः याना विज्यात ।

पुनर्जागरण कालय् नेपालभाषा संगीत ख्यलय् नं छगू न्हूगु जागरण वल । भद्रकाली रेकर्ड हाउसं वि.सं. १९९१/ने.सं. १०५४ स पूर्णमान शाक्यया थी थी मे रेकर्डयात थुकी "गुलित बाँला नेपालभाषा सरल अती ल्हाय् अपू" विशेष महत्वपूर्ण जू ।

नेपालभाषाया संगीतया खँ ल्हाय्बले वि.सं. १९९२/ने.सं. १०५५ स स्वंगु स्वयम्भू ज्ञानमाला भजन मण्डलया थःगु हे विशेषता दु । थौं ज्ञानमाला विशेष संगीत लय जुइधुंकूगु दु व थुकिया देय्न्यंक शाखा दय्धुंकूगु व केन्द्रय् महासंघ दय्के धुंकूगु दु । थुकिं नेपाल भाषायात संगीत पक्षं लोकप्रिय याय्त व थुकियात देय् न्यंकेत तिबः बियाच्वंगु दु ।

पुनर्जागरण ईया अन्तपाखे वैकुण्ठ प्रसाद लाकौल (१०२६) व वय्कःया दरवार हाईस्कूलया ब्वमि पासापिसं थवंथवय् न्यंकेगु यानाः च्वय्गु याःगु **थुलिंचा** (प्र.१०७४) पिदंगु दु । थबले फत्तेबहादुर सिंहया सम्पादनय् पिदंगु **नेपाली विहार** (१०५९) नेपालभाषाया न्हापांगु न्हूगु पहःया कविता मुना खः । थुकी दुथ्याःगु सिद्धिचरणया

"वर्षा" कविता याना वयक:या सर्वस्वहरण नापं वयक:यात जेल सजाय जुल ।

थुकथं नेपालभाषाया पुनर्जागरण कालं न्हून्हूगु व न्हूकथंया साहित्य थकाय्ज्या यानावं च्वंगु इलय् वि.सं १९९७/ने.सं. १०६१ या काण्ड जुल । व काण्डं नेपालभाषा साहित्यय् त:धंगु लिच्व: लाकूगु दु ।

५) आधुनिक साहित्य काल

नेपालभाषाय् आधुनिक साहित्य गबले निसें न्ह्यात धैगु खँ विवाद दु । गुलिंसिनं पुनर्जागरण काल न्ह्यासांनिसें,गुलिसिनं सन्तानब्वे साल काण्डं निसें नाली सा गुलिंसिनं सातसाल लिपा जक ध्व: न्ह्या:गु नालेगु यानाच्वगु दु । थन दथुगु सन्तान सालंनिसें आधुनिक साहित्य शुरु जूगु नालेज्या जूगु दु । थथे जुया: नं थुकियात म्हो नं निथिकय् ब्वथलेगु चलन दु । गथे-

१) बन्धन-निर्वासन साहित्य (१०६१- १०७१) २) प्रजातन्त्रोतर साहित्य (१०७१- आ:तक)

५.१ बन्धन-निर्वासन साहित्य

विसं. १९९७/ने.सं. १०६१ निसें वि.सं. २००७/ने.सं १०७१ या अवधि नेपालभाषा साहित्यय् तस्सकं महत्वपूर्ण जुल ।.थुगु इलय् नेपालभाषा काव्य साहित्यया स्वय्नगु (तीनतारा), चित्तधर 'हृदय' सिद्धिचरण श्रेष्ठ, केदारमान व्यथित नेपालभाषाय् परम्परा, प्रकृति व सामाजिक चेतनाया स्वधा: न्ह्याकल । थुगु इलय् सिर्जना जूगु साहित्ययात नं चित्तधर हृदयं निथिकय् ब्वथलादीगु दु । गथे-

क) बन्धन (कारगार)य् दुने च्वनाच्व:गु साहित्य

ख) निर्वासन (भारत)य् पिने च्वनाच्व:गु साहित्य

थुकियात दुने व पिनेया साहित्य धका: चीहाकलं धाय्गु चलन दु ।

सन्तानब्वे साल पर्व मूलत: राजनैतिक काण्ड ख: । तर थबले नेपालभाषाय् न्हापा च्वयास्वंपिं व नेवा: नव युवकतय्त नं ज्वना यंकल । थथे शहीद जूपिं प्यम्ह शुक्रराज शास्त्री, दशरथ चन्द, धर्मभक्त माथेमा व गंगालाल श्रेष्ठ त्व:ता ३२ म्ह अबले राजनीति समाज सेवा याना जूपिंत भद्रगोल जेलय् स्वथन । उकी नेवा:तय्सं नेपालभाषाय् आपाल साहित्य च्वया हल । इपिं फुक्कसित छ्थाय् मुनेबले क्वय्बियाकथंया साहित्य मुं वइ । गथे -

१) चित्तधर 'हृदय' - सुगत सौरभ (महाकाव्य, प्र.१०६९), हृदयकथा (कवितामुना, प्र. १०६७), अन्तर्ध्वनि (कवितामुना, प्र. १०६९), गौतमवुद्ध (खण्डकाव्य, प्र.१०६७)

२) फत्तेबहादुर सिंह - वनवासया छगू खँ (खण्डकाव्य, प्र. १०६८)

३) सिद्धिचरण श्रेष्ठ - सीस्वां (कवितामुना, प्र. १०६८), उत्तराविलाप अपूर्ण (अभिमन्यूवध महाकाव्यया ५ सर्ग, प्र. १११३)

४) केदारमान 'व्यथित' - ख्वविं प्या:गु मे (कवितामुना, प्र.ब १०६७), प्रतीक्षा (कवितामुना, प्र. १०६६), दिवसचित्र (कविता मुना, प्र. १०६७) - संगम (नेपाली कविता मुना, प्र. २००९), रामायण (महाकाव्य, अपूर्ण, निगू सर्ग, प्र. ११११, नेपाल ५९ ल्या:), अभिसारिनी (गीतिकाव्य, अपूर्ण, नेपाल ७/१०७३ स प्रकाशित)

५) धर्मरत्न यँमि - अर्हत्नन्द (महाकाव्य, प्र. १०७३), विश्वन्तरया मचात दान (खण्डकाव्य, प्र. १०७२)

६) हरिकृष्ण श्रेष्ठ - ख्वबि (कवितामुना, प्र. १०७०)

७) सुब्बा पूर्णनारायण - सत्यनारायण व्रतकथा (अप्र) - भर्तृहरि नीतिशतक (अप्र.), हितोपदेशया छुं (अप्र.) ।

८) गणेशमान सिंह- शब्दकोश (अपूर्ण, विस्युं वँ सेलि जेलय् हे तंगु)

थथे जेलय् दुने नेपाल भाषाया अपूर्व साहित्य सृजना जूगुलिं ध्व कारागार (कुँछे) नेपालभाषाया साधानागार (साधना-छेँ) जुल धाय्गु चलन दु । भद्रगोल जेल दुने थुपिं बन्दीतय्त तय्त मेगु छगू चिकिचाखागु छेँय् त:गुलिं उकियात नेपालभाषा बन्दीतय्सं कालकोठरी धाय्गु या: व अनं हगु साहित्ययात कालकोठरीया कोस: नं धाइ । वि.सं. १९९७ माघ ६ गते (१०६१ पोहला २२) दुने यंकूपिं ध्वय्क: साहित्यकार बन्दीतय्त वि.सं. २००२ भाद्र पूर्णिमा (१०६१ येंया: पुन्हि) खुनु त्व:तल ।

बन्धनय् थथे साधन यानाच्वन धा:सा पिने नं थ:गु हे पहलं थुगु इलय् नेपालभाषा न्ह्यानाच्वन । ध्वहे इ्वलय् बौद्धभिक्षुपिसं सारनार्थ पिदनीगु हिन्दी लय्पौ "धर्मदूत" (१०६१-६७) स खुदँ तक छुं पौ नेपालभाषा दुध्याका: पिकाय्केत सफल जुल । थुगु इलय् श्रीलंकाय् बौद्धभिक्षुपिंत "गथे छिमिगु भाषाय् ला बापा: (छपौ) जक पिदं" धका: हेस्याइगु जुयाच्वन । लिपा भिक्षुपिनि विशेष कुतलं मुक्कं नेपाल भाषाया लय्पौ **धर्मोदय** (१०६७ - १०८०) पिदन। गुकिं नेपाल अधिराज्यव्यापी नेवा:तय्त क:घाना: साहित्य थकाय्ज्या यात । ध्व पत्रिका पिकाय् ज्या वि.सं. २००१ साउन १५ गते वर्षावासय् च्वनाच्वंपिं नेपा:या च्याम्ह भिक्षुपिंत जुद्ध शम्शेर (१०५२-६६)

पितिना छ्वया: सारनाथय् धर्मोदय् सभा (१०६५) स्वनेज्या जुइवं उकिया ख्वा:पौ कथं पिदंगु ख: ।

देशपिने थथे साहित्यया ख्य: चक्कना वनाच्वंवले यलय् छपुच: ल्याय्म्हतय्सं रत्नध्वज जोशी (१०३६-११०--) या नेतृत्वय् नेपाल ल्हातं च्वया लय्पौं) वि.सं. २००१ सालयकं पिकाल । थुकिं खास याना: भैरवगोपाल बैद्य (१०४३-६८) व सत्यमोहन जोशी (१०४०) या च्वसा ज्यय्कल ।

जेलय् २००७ साल न्ह्यो व लिपालिपा नं राजनैतिक चेतना दुपिं साहित्यकार त धर्मरत्न यँमि, केदारमान व्यथितपिं लानाच्वन अले इमिसं नेपालभाषा व नेपाली साहित्य च्वयावं च्वन । २००३ सालय् नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिती नेपालभाषा कचा नं चाय्का: सफू पास याना: पिकाय्गु व्यवस्था जुल । २००७ साल तकं थुकथं सच्छिगुलिं मयाक सफू पिकाय्त पास जुल ।

थुकथं थ्व बन्धन निर्वासन कालय् पिदंगु साहित्यं नेपालभाषा आधुनिक साहित्यया नी स्वन । थुकी तँपँ ततं प्रजातन्त्र लिपा नेपालभाषा साहित्यया छेँ हे धस्वात ।

५.२ प्रजातन्त्रोतर साहित्य

प्रजातन्त्रलिपा नेपालभाषाय् न्हापानिसेंया विधा काव्य, बाखँ प्याखँनय् न्हूगु विधा उपन्यास व समालोचनाशास्त्र नं पिदन । प्याखनय् पुलांगु शैलीया व छ्धा: जक दुगुली आधुनिक पूधा: प्याखं पिदन । ने.सं. १०७० स **च्वसापासा** स्वन, ने.सं १०७१ स **नेपालभाषा परिषद्** स्वन, न्हून्हूगु पत्रिका **थौंकन्हे, नेपाल, पासा** पिदन । ने.सं १०७३ निसें **श्रेष्ठ सिरपा:** बीगु जुल । साहित्यया थी थी विधाय् थी थी पह पिदन । न्हूगु जोश व जाँगर वल । प्रजातन्त्रलिपाया साहित्यायात विधागत रुपं क्वय्विया कथं ब्वथला: ब्वनेवह जू । गथे-

१) चिँखँ /चिनाखँ /काव्य, २) बाखँ /कथा, ३) प्याखँ/नाटक ,४) हँखँ /हनाखँ/ निबन्ध ५) पूखँ/चिनावाखँ/उपन्यास ६) कुखँ/कुलाख/ समालोचना

५.२.१ चिँखँ (काव्य) साहित्य

प्रजातन्त्रोतर साहित्य धाय्वं प्रजातन्त्रलिपा च्वगु साहित्य धका: थुइ । उकिं पुनर्जागरण (१०२१-६१) व बन्धन (निर्वासन (१०६१-७१) इलय् मूल रुपं सक्रियापिं कविपिनि थन चर्चा याय्बह जू । वय्क:पिं थ:गु इलय् च्वन्ह्या:पिं ख: । वय्क:पिं वैकुण्ठप्रसाद लाकौल (१०२६), फत्तेबहादुर सिं (१०२२-११०३), हरिकृष्ण श्रेष्ठ (

१०३९) भैरवगोपाल वैद्य आदि ख: । चित्तधर हृदय, (१०४३-६८), सिद्धिचरण श्रेष्ठ, केदारमान व्यथित व धर्मरन यँमि धा:सा लिपा नं सक्रिय जूगुलिं वयक:पिं प्रजातन्त्रलिपाया काव्य ख्यलय् नं खनेदु ।

नेपालभाषा काव्य ख्य:यात धा:सा निब्वय् थला: मब्वँसे मज्यूगु अवस्था दु । उकियात क्वय्बियाकथं ब्वथले फु । थ्व ब्वथलाया मू सीमारेखा वि.सं २०२२ बैशाख १ गतेनिसें नेपालभाषा ज्याझ्व: रेडियो नेपालं लिका:गु लिच्व: कथं ब्वलंगु न्हूगु पहया काव्य आन्दोलन ख: ।

क) आधुनिक काव्य (१०७१-१०८५) ख) अत्याधुनिक काव्य (१०८५ - आ:तक)

क) **आधुनिक काव्य** - आधुनिक काव्य कालय् सक्रियापिं कविपिं व वयक:पिनि मूमू काव्यकृति क्वय्बियाकथं जुइफु ।

गथे -

१) चित्तधर हृदय (१०२६-११०२) - याक:मिया चा (काव्य, १०७०), देग: (कवितामुना, १०७८), थ्व नं जिमि वैत (काव्य, १०८८) आदि

२) सिद्धिचरण क्षेत्र (१०३२-१११-), फूस्वां (कवितामुना, १०८०), लुभुमि (काव्य, ११११), तृष्णा (काव्य, ११११)

३) केदारमान 'व्यथित' (१०३५) - छ्वास (काव्य, १०७३), -न्हापा श्रेष्ठ सिरपा: त्याकूगु । त्रिफलाया रस (कवितामुना, १०९३, पित मव्यूगु)

४) धर्मरत्न यँमि (१०३५-१०९५) - न्वाखँपुचल (कविता मुना, १०७१), सँदियालिस: (खण्डकाव्य, १०७५), आदि

५) सत्यमोहन जोशी (१०४०) - जयप्रकाश (महाकाव्य, १०७५) श्रेष्ठ सिरपा: का:गु । शुभराज्यभिषेकया मे (काव्य, १०७६) नेपालया राष्ट्रिय विभूति कलाकार अरनिकोया श्वेत चैत्य (महाकाव्य, ११०४), आदि

६) माधवलाल कर्माचार्य (१०४७) - ल: फ्वँ (कवितामुना (१०७८), न्हूगु मे (काव्य (१०८४)

७) चित्तरञ्जन नेपाली (१०५१) मां लुमंका (शोककाव्य, (१०७०), उमर खैय्यामया रुवाई (अनुवाद, १०७५), प्रतिक्रिया (गद्य कवितामुना, १०७८) श्रेष्ठ सिरपा: का:गु)

८) नारायण देवी श्रेष्ठ (१०५५) - मुखू-स्वां (कवितामुना, १०७८)

९) दुर्गालाल श्रेष्ठ (१०५७) - भसुका, (कवितामुना, १०७७), लिसं (कवितामुना, १०८०) श्रेष्ठ सिरपा: का:गु । लुँबुँ वहवुँ (मेमुना, १०९०, निर्क:गु), पीजा (काव्य,

१०८७), सुलिं (अनुवाद काव्य, ११०८), श्रेष्ठ सिरपा: का:गु आदि ।

१०) गिरिजाप्रसाद जोशी (१०५९-११०७) - पालिख्वाँय् (कवितामुना, १०७९), हाई हाई र ध्वँया बात्चा (कविता मुना, १०८५), मन्त्र (खण्डकाव्य, ११०१), ल्वहँमा (महाकाव्य, पिथनेत्यंगु) आदि ।

थुगु ईया मेपिं कविपिनि ध्वलय् मदनमोहन मिश्र (सीताहरण १०८०, नुग: १०८०), फणीन्द्ररत्न बज्राचार्य (तिमिला १०७८, चुलि १०७८), रामबहादुर कायष्ठ(पक्व: छैं, १०७८), भगवतीप्रसाद श्रेष्ठ (दुघा: १०७८), रमापतिराज शर्मा (जिगु मे, १०७८), परमानन्द बज्राचार्य (च्वं १०७८, प्र. १०९८), आशाकाजी सेवक (भ्वंस्वां, १०७८) आदिपिनि नां न्हयथने वह ज्यू ।

ख) अत्याधुनिक काव्य - ने.सं. १०८५ (वि.सं. २०२२) स दछियंक चुकबहालय् वा:वा: (वा:सि) पतिकं रेडियो नेपालं नेपालभाषा ज्याइ्व: लिका:गुया विरोधय् साहित्य मुँज्या जुया: आपालं चिँमि (कवि) पिं जन्म जुल ।थुगु इलंनिसें आ:तक सक्रियपिं अत्याधुनिक कालया अत्याधुनिक प्रवृत्ति नापनापं परम्परागत प्रवत्तियात नाला: न्ह्यज्या:पिं मूमू कविपिं क्वय्वियाकथं जुइफु गथे -

१) पूर्णबहादुर वैद्य (१०६१) -सरासु (कवितामुना, १०८७), श्रेष्ठ सिरपा: का:गु ।, ल:ल: ख: (छ्ता हे विषयया काव्य, १११५)

२) योगेन्द्र प्रधान (१०६२) - लूस: (कविता मुना, १०८४), छ्गू दीप छ्गू लास (कविता मुना, १०८८)

३) बुद्ध सायूमि (१०६५)- जि जिगु वर्तमान (कविता मुना, १०९४),

४) आनन्द जोशी (१०६८) - विस्थापित जि-जि मखु (कवितामुना, ११००) श्रेष्ठ सिरपा प्राप्त, कोसल्वह (१११३)

५) नर्मदेश्वरमान प्रधान (१०६१) - जिगु कविता छिगु कविता (पाण्डुलिपी) स श्रेष्ठ सिरपा (११०५) प्राप्त ।

६) नातिबज्र बज्राचार्य (१०६२) - सुतिल: (कवितामुना, १०९१), थ:त थम्हं लुइकावले (कविता मुना, ११०२)

७) सुन्दर मधिक:मि (१०६६) - लवु : गुगु दनावइ (कविता, १०९१), आल: तनीमखु (कविता, १०९९), फसय् ध्वैच्वंगु स: (कविता, ११०५), थ:गु हे धालं (कविता, १११७)

८) केशवमान शाक्य (१०७१) - विनाच्वंगु पहर (कविता, १०९६)

९) लाभरत्न तुलाधर (१०६९) - प्रशस्त कविता प्रकाशित ।

१०) प्रतिसरा सायमि (१०७५) - जि छकू नालिस भ्वं (कविता, ११०३)

अत्याधुनिक ईया मेमेपिं कविपिनि नां थुकथं इ्व: छुइ फु - श्यामसुन्दर सँयुजु (१०६०, फुटकर) रमेश मधु (१०५९, फुटकर) पुष्पराज राजकर्णिकार (१०६८, वर्तमानं इ्वेप्यूगु कचिघा: १११८), भगतदास श्रेष्ठ (१०६८, जि अले जिगु विश्व), सुदन खुस: (१०७७, तनावनाच्वंगु लागा), नेमसिंह नक:मि (सुलिमय्, ११०२), मोहन दुवाल (चुलिजा:गु स्वां, १०८०), राजभाइ जक:मि (चीखु ज्व: चिया स:, १०९६), ओमकारेश्वर श्रेष्ठ (असं, छगू आणविक भट्टि, १११३), ईश्वरीमयाँ श्रेष्ठ (फुटकर) आदि

५.२.२. बाखँ साहित्य - नेपालभाषाया आधुनिक पहगु न्हापांगु बाखं मामां वनेबले मोतीलक्ष्मी उपासिकाया लँ (धर्मदुत ९:१-२/१०६४ बछला) खने द: व:, तर न्हापांगु बाखँ पुच: बन्धन निर्वासन ईया अन्त्यया चित्तधर हृदयया **खुपु बाखँचा** (१०६७) खनेदु । गुलिंसिन धर्मोदय (१:१/१०६७ कौलास) पिदंगु चित्तधरया 'पौ' यात न्हापांगु बाँख भा:पी ।

खयूत ला ने.सं. १०८५/वि.सं.२०२२ या ह्यूपा: चिँखँ काव्यया सन्दर्भय् नालत:गु ख:, तर बाखँया सम्बन्धय् नं ध्व नालेमा:गु खनेदु । कविताय् थें बाखनय् धा:सा आधुनिक व अत्याधुनिक धका: क्यने मछिं । काव्यय् थें थुकी नेतृत्व का:पिं बाखंमि नं खनेमदु । सामान्यतया ने.सं. १०८५ या सीमारेखा प्रजातन्त्र काल व पञ्चायत काल धका: नं धायफु ।

आधुनिक मूमू बाखँमि व वयक:पिनि मूमू बाखँ सफू क्वय् बियाकथं ब्वथले फु । गथे -

क) प्रजातन्त्रलिपा - १) चित्तधर हृदय (थायभु, १०७८), मिं मन: पौ १०८८) - ध्व १०७ पौया छपु ताहाकगु बाखँ ख: । चित्तधर हृदय जुया भौतिक सन्तान मदु । वयकलं थ:गु कृतिमध्ये सुगतसौरभ (१०६९) महाकाव्यायात 'काय्' व ध्व 'मिं मन: पौ' (१०८८) त:हा: वाखँयात म्ह्याय् नालादीगु दु ।

२) पूर्णदास श्रेष्ठ (१०३१-११०५) - न्हूधा: (१०९२), - भिंस्वपू बाँख (११०५) - थुपिं बाखँ न्हापा पिदनाच्वंगु लिपा सफू रुपं पिदंगु ख: ।

३) पूर्ण पथिक (१०४४-१११४)- अपराधी (१०७०), छ्पा:चित्र (१०७७) श्रेष्ठ सिरपा: का:गु ।

४) आशाराम शाक्य (१०४८) - हिलाबुला (१०७७)

५) तीर्थलाल नघ:भनी (१०५०)- ब्वघा:सा (१०७८)

६) रामशेखर नक:मि (१०५५) - सोतिपाँय् (१०८८), सिमात फफ स्व: (१०९५)

७) मथुराकृष्ण साय्मि (१०५९) - वं नकतिनि प्रेम यात (१०८२), लुमंति (१०८३), जि हेरा (१०८७)

८) हितकरवीरसिंह कंसाकार (१०६०) - अगिंमथ (१०८४) श्रेष्ठ सिरपा: प्राप्त, मिजला (१०९०)

९) प्रकाशकुमारी प्रधानाङ्ग (१०६१) - मस्याङ् पा (१०८३)

१०) पुष्पलता श्रेष्ठ (१०६२) - कीग: (१०८३)

थुगु ईया ल्वमंके मज्यूपिं मेपिं बाखँ च्वमिपिं ख: - प्रेमबहादुर कसा (ती, १०७५) धुयास्वां साय्मि (न्याफोस्वां, १०७०) मूस्वां, १०७३, ब्वाला (१०७४), केशवलाल कर्माचार्य (जि पिहाँ वने माल, १०७०) माधवलाल कर्माचार्य (थ:छेँ, १०७८), अीद

ख) ने.सं. १०८५ निसें थौतक्क - १) हरिशंकर रंजितकार (कंगा: (१०८९), कंचा (१०९१)

२) राजा शाक्य - मतकी (१०९०), जि खग्रास मखु मिलाया (११०३) श्रेष्ठ सिरपा: प्राप्त ।

३) दुर्लभलाल हि - किकिंपा (१०९१)

४) भूषणप्रसाद श्रेष्ठ - फिस: (१०९३), ग्व:फय् (१०९४), लँपु (१०९५), धकिं दुने (१०९७) श्रेष्ठ सिरंपा: प्राप्त, समानान्तर (१०९८), ग्व, गुबले दुना वइ व जिगु छेँ (११०१), दासिव:म्ह मनू (११०४)

५) सुवर्णकेशरी तुलाधर - गुँच्व मू पुली (१०९४)

६) प्रकाशमान नानिचा - दुघा: (१०९६), बल्चा (११०३)

७) केशरमान ताम्राकार - मिफुति (१०९७), लागाय जि (११००)

८) शशिकला मानन्धर (नौमि, ११०२)

९) केदार सितु - धकं धयाव (११०३)

१०) लक्ष्मण राजवंशी - नमिं ग्वा:गु सर्ग: (११०८), बुलमि (११११), देखा (१११७) थुगु ईया मेमेपिं बाखं च्वमिपिं क्वय् बियाकथं खनेदु - गिरिजाप्रसाद जोशी (धकिं, १०९०), सुन्दरकृष्ण जोशी सितुमा, १०९९), यज्ञरत्न धाख्वा: (सारी, १०९५), अष्टमुनि गुभाजु (धकिं दुने, धकिं पिने, ११०४) , जनकलाल वैद्य स्वयाच्वंगु मिखा, ११०३),

निरञ्जनरत्न शाक्य (ब्वलासा, ११०१), मोतिलक्ष्मी शाक्य (मन्तजलय् ,११०२), सुरेन्द्र शाक्य (समय,१०९३), सुवर्ण शाक्य (गंगु ख्वबि, ११०१), श्यामदास कुमा: (आक्सय् लूगु निभा: १०९७) मंगलदेवी स्थापित (ह्यूपा:या जलय्, ११००), अरहन स्थापित (सचेतना- छ्ध्व: भिन्नता रेखा, १११३) आदि

५.२.३. प्याखं साहित्य - मल्ल कालय् अपाय्सकं त:मिगु नेपालभाषा प्याखँ माध्यमिक व आधुनिक इलय् तस्सकं म्हो जक खने दत । पुनजार्गरण कालय् योगवीरसिंहया शकुन्तला (१०४८ न्हयो), सिद्धिरत्न कसाया मेहना प्याखँ विश्वन्तर (१०५९), चित्तधर हृदयया विश्वन्तर (च्व. १०६०), प्रेम कुसुम (च्वं १०६०) अथे हे बन्धन-निर्वासन कालया वयक:या हे कवीरकुमार (च्वं १०६६) भैरवगोपाल वैद्यया "जिं छन्त याकनं कायके हये" (प्र.११०४ शकुन्तलाबारे) आदि जक ख: ।

प्याखँ पिहाव:गु खँ ल्हाय्गु ख:सा संग्रह सफू दुने चित्तधर हृदयया शाक्यानी (ह्वनागा, १०६८) पिदन धा:सा, स्वतन्त्र छ्धा: प्याखँ सत्यमोहन जोशीजुं गौतम बुद्ध (१०७०) पिकया दिल । आ:तक न्हूगु पहया आधुनिक पूधा:प्याखं मदुगु व उपन्यास विधा हे मदुनिगुलिं च्वसापासां ने.सं १०७३ लक्ष्मी पूजा तंक बीगु याना: पूधा: प्याखँ व उपन्यास च्वइपिंत १००/१०० सिरपा: वीगु "साहित्यिक घोषणा" थ:गु ख्वा:पौ पासा (१:८) य् ने.सं १०७३ सिलागा १/वि.सं. २००९ माघ १७ गते यात । थुकिया फलस्वरुप नेपालभाषाय् प्याखँया धा: छ्सिकथं न्ह्यात । प्रजातन्त्रोतर कालय् आ:तक न्ह्याना व:गु मू मू प्याखँ च्वमि व वयक:पिनि प्याखँ क्वय्वियाकथं न्हयथने फु । गथे -

१) भिक्षु सुदर्शन- अम्वपाली (१०७५), न्हापांगु पूधा: प्याखं, राष्ट्रपाल (१०७८), जुजु जयप्रकाश (१०७८) श्रेष्ठ सिरपा: प्राप्त, विम्विसार (१०८२), आशंका (१०९३), सुप्रिया (११००)

२) सत्यमोहन जोशी- सिद्धिदास (१०७५), ७ दँ लिपा (१०९१), वैद्यवा: (१०९१), आदि

३) हेमलाल जोशी(खडेगसिद्धि (छ्धा:पुच: १०७६) श्रेष्ठ सिरपा: का:गु ।, - सदाशिव (१०८५), रुपा (१०८६)

४) ईश्वरानन्द श्रेष्ठचार्य - पसूका (छ्धा:पुच:, १०७७), थ:गु छेँ (१०७८), फिल्कुतिं (छ्धा: पुच:,१०७९) छ्धा: पुच:, फसं पू लप्ते (१०८०)

५) बासु शशी - ताचा प्वाँय् (१०८६), झुमिं यंम्ह मनू (११०७)

६) दुर्गालल श्रेष्ठ - निमन्त्रणा (गीतिनाटक ,१०८८), विहांचुलि (गीतिनाटक १०९०), प्याखं पिचा: (छ्धा: पुच:, ११०६)

७) पद्मरत्न तुलाधर - आ: जित: नं तनतन् दइवल (ख्याल:पुच:, १०९७) ख्या:वछि नी वछि (ख्याल: पुच:, ११०४)

८) रामशेखर नक:मि - धिंताल (ख्याल: पुच:, १०९९)

९) गिरिजाप्रसाद जोशी (बाखा छेँ (११०२)

- हाकु स्वाहाने (११०७)

१०) दिनेश भुजु - बायावंगु लँपु (छ्धा: पुच: ११०३)

मेपिं नाटककारपिनि नां क्वय्बिया कथं ज्व: छुइफू । गथे पुण्यरत्न बज्राचार्यया विवाह समिति (१०७८), जनकलाल वैद्यया कल्याणी (१०८७), श्रीकृष्ण 'अणु' या ख:ला मखुला (ख्याल:, १०९७), शेषराज दलीया भक्तिलता (१०९७), बासुपासाया श्रद्धा (११०४), राजभाई जक:मिया ल्हावसा (११०५), गणेशराम लाछियाः ह्वंगाखिं (ख्याल:, ११०७) अीद ध्व ज्वलय् न्हापांम्ह मिसा प्याखंमि प्रकाश प्रधानया छ्धा प्याखं मुना व कलाकार (१११७) विजयबहादुर मल्लया प्रदर्शित प्याखं कुलां चाकनीतिनि व किसि न्याइम्ह मदनमान नं थन लुमंकेवह जू ।

५.२.४. हँखँ (निबन्ध) साहित्य - नेपालभाषाय् निबन्धयात धाइगु नेवा: खँग्व: चल्ती मदु । गुलिसिंन थुकियात हनाखँ धाय्गु या: । मेगु विद्या नां नाप ज्व:लाका थुकियात हँखँ धयाय्फु ।

निबन्ध खँग्वलं व्यापक व सीमित नितां अर्थ थुइकी । थुकियात स्वथिकय् व्वथले फु । गथे -

क) निजात्मक निबन्ध, ख) बस्तुपरक प्रबन्ध, ग) अनुसन्धानमूलक च्वखँ

थुकी न्हापांगु तस्सकं म्हो दुसा निगूगु व स्वंगूगु छुं भचा दु । थुपिं व्वथला कथंया मूमू च्वमिपिं व इमि सफू क्वय्बिया कथं जुइफु । गथे-

क) निजात्मक निबन्ध - थज्यागु निबन्ध, नेपालभाषाय् तस्सकं म्हो जक दु । गथे- १) प्रेम बहादुर कसा: - न्हूपुखु (१०७८) श्रेष्ठ सिरपा: प्राप्त २) पद्मरत्न तुलाधर - बुलुमि (१०८२) ३) तेजेश्वर बाबु ग्वंग:- फुटकर ठाकुरलाल सिरपा: प्राप्त ४) पूर्णबहादुर बैद्य (फुटकर ध्वय्कलं जि छगू अभिव्यक्ति (११०१ अप्रकाशित पाण्डुलिपि) निबन्ध संग्रहय् श्रेष्ठ सिरपा: त्याकूगु दु । ५) मङ्गलप्रसाद श्रेष्ठ - जिगु दायरी छपु पौ (१०९०) ६) रमेशकाजी स्थापित - मुलुकय् माखु मुलुक (११००) ठाकुरलाल

सिरपा: प्राप्त

ख) वस्तुपरक प्रबन्ध - थ्व नेपालभषाय् छुं भचा विकास जूगु दु । गथे - १) रत्नध्वज जोशी (निबन्ध (छ्पुच: (१०७०), निपुच: (१०७८), स्वपुच: (१०९९), २) चित्तधर हृदय - नेपाल संस्कृति (१०९२)) ३) मोतीलक्ष्मी उपासिका(मोतिमा: (१०७८), संघ (अर्धनिबन्ध, १०८०) ४) ठाकुरलाल मानन्धर- भाजु निबन्ध (   ) ५) फणीन्द्ररत्न बज्राचार्य - स्वां-सिन्ह: (१०८०) श्रेष्ठ सिरपा: प्राप्त, तय्जु, (१०८९), क्वाति (११०१), पौ दुखसुखया (११०१) ६) हेमलाल जोशी - फुट्कर ७) रे.र.न. स्यस्य - न्ह्यवा (१०७६) ८) कुलधर्मरत्न - च्वखँ मुना (१०७६) ९) ठाकुरमान शाक्य (फुतिफाति (१०९०) १०) गज सुन्दर-फुटकर

ग) अनुसन्धानमूलक च्वखँ - आ: थज्या:गु च्वखँ अप्वयावं वनाच्वंगु दु । गथे १) चित्तधर हृदय - झीगु साहित्य (१०७४) २) ठाकुरलाल मानन्धर- फुटकर ३) सत्यमोहन जोशी - सुखया किचले (१०७३) नेपा:या बौद्ध कला (१०७६), स्वां व समेबजि (११०४) ४) स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ - झिजि (१००८), क्वा:धासा (१०९९), ल्यया च्वखँ (११०६) ५) मदनमोहन मिश्र - नेपाल संस्कृतिया छगू झलक (१०८४) ६) हेमराज शाक्य - नेपाल संस्कृतिया मूलुखा (१०८९) श्रेष्ठ सिरपा: प्राप्त, श्रीस्वयम्भू महाचैत्य (१०००) श्रेष्ठ सिरपा: प्राप्त, सम्यक् महादान गुथि (११००) आदि । ७) पुण्यरत्न बज्राचार्य - झीगु नख:चख: १०८४) ८) कमलप्रकाश मल्ल - सिक:मिया स्वाने (१०९८) ९) इन्द्रमाली - झीगु भाय् : झीगु शब्द (१०९८) श्रेष्ठ सिरपा: (१०९३) प्राप्त । १०) काशीनाथ तमोट - सिद्धिरत्न कसाया जीवनी (११००) , निष्ठानन्द बज्राचार्य व वयक:या ललितविस्तर (११०५)

थुपिं स्वंगुलिं प्रकारया निवन्धय् निम्हप्यम्ह निम्हप्यम्ह मेपिं नं च्वमि दु ।

५.२.५. पूखँ (उपन्यास) साहित्य - नेपालभाषाय् थ्व विधाया सफू ब्वीगुति जक पिदंगु दु । प्याखं साहित्यय् धा:थें थुकिया म्होति पूवंकेत च्वसापासां अबले ह:पा: कथं सिरपा:या समेत घोषणा याय्माल ।

नेपालभाषाय् उपन्यासयात धाइगु खँग्व: मदु । ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्यजुं थुकियात चिनाबाखं नां छुनादिल । उपन्यास धयागु छुं घटना वा सुं सामाजिक व्यक्तिया जीवनी बाखं हना: पूवंक वयान याइगु छथी विधा जुगुलिं थन मेगु विधाया नां नाप ज्व:लाका: निग: आखलं 'पूखँ' नां छुइगु ज्या जूगु दु ।

नेपालभाषाया मूमू उपन्यासकार व वयक:पिनि उपन्यास क्वय्थ्यिया कथं

खनेदु । गथे -

१) धुस्वां साय्‌मि - मिसा (१०७४ न्हापांगु उपन्यास । श्रेष्ठ सिरपा: का:गु । मतिना (१०७७), मय्‌जु (१०७९), गंकी (१०७८) नेपाली, अंग्रेजी, आदि भाषाय् ह्यूगु । पासा (१०७८) श्रेष्ठ सिरपा: का:गु । पल्पसा (१०७९), फिस:या लिस: (१०८६, हिन्दी हिला रेत की दरार, १०९५), माखा (१०८९) , जि भ्वातिं जि सत: (११०० हिन्दी मै दासी मै सराय, १०९४), निभा: (११०५), अगति (११०२, हिन्दी - जलजला, १०९६)

२) धर्मरत्न यमि - लिथु (१०७८), भृकुति (१०८०) श्रेष्ठ सिरपा: का:गु ।, आङ्‌ल्हामो (१०९०)

३) ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य - ख्वाउँहि (१०८३), न्हाय्‌कं (१०८५) श्रेष्ठ सिरपा: प्राप्त । छ्व धन्य ख: (१०९३), स्व:नुग: (१०९७)

४) रत्नबहादुर साय्‌मि - मिलाखों (१०८७), ब्वइच्वंगु सुप: (११०३), गुँसि घाँय् (११०३)

५) गिरिजाप्रसाद जोशी - धकिं (१०९०), छि स्याना हत्या (१०९६), सिलुस्वां (१०९८), भाजं मिखा (१०९९, म्हिचा सफू), विपात्र (१०९९), व गमला ध्व खै थल (११०३)

६) रामशेखर (नक:मि) - नसंफा:गु चा (१०९३) श्रेष्ठ सिरपा: का:गु, जापानी भाषाय् ह्यूगु ।

७) अरुण साय्‌मि - हाकुतां (१०९६), वचुमिला (१०९९), ह्याउगु स्वां (११०४)

८) केवलप्रसाद कायष्ठ – हिं प्या:गु स: (१०९७), श्रेष्ठ सिरपा: का:गु । ९) मथुराकृष्ण साय्‌मि – कतांमरि (१०९८), ज्वाला (१०९८),

१०) शशिकला मानन्धर – शैली (११०६) न्हापांम्ह मिसा उपन्यासकार । लँय् लूगु ( )

थुकथं हे नेपालभाषाया मेपिं न्ह्यथनेवहपिं उपन्यासकार ख: - केशवलाल श्रेष्ठया मां (१०७५), रामकुमार ख्यैंया दीपक (१०८१), जगदीश चित्रकारया माखापिखा (१०९१), केशवनारायण ज:या दुने (१०९८), राज साय्‌मिया जासुसी उपन्यास य:म्ह शत्रु (१०९३), दुर्लभलाल सिंहया वँय्‌पाजु (११००), पला:ख्वाँय् (११०३), चिनियालाल बज्राचार्य पाल्पाया नसंचा (१०९९), वसन्तकुमारया सुपाचं भुंगु सर्ग (११०३), मल्ल के. सुन्दरया नसना (११०३), आदि ख: ।

५.२.६कुखँ (समालोचना साहित्य) - नेपालभाषाय् समालोचना/समीक्षायात धाइगु थ:गु खँग्व: मछ्यू:नि । गुलिसिनं छक: थुकियात कुलाखँ धाल । उकियात हे धातु रुपं मेगु विधानाप ज्व: लाका: कुखँ थन छ्यू:गु ख: ।

नेपालभाषाया न्हापांगु समालोचना च्वखँ रत्नध्वज जोशीया 'धर्मोदयया कहानीत' (धर्मोदय २१-२२/१०६९ तछला-दिल्ला) ख: । थुकी 'धर्मोदय' लय्पती १८ गू ल्या: तकं पिदंगु २३ पु बाखंया समीक्षात्मक टिप्पणीकथं कुलात:गु दु । नेपालभाषाय् थ्व सम्वन्धी सफू पिकाय्गुली नं रत्नध्वज जोशीजु हे न्ह्यलुवा जुयादिल ।

नेपालभाषाय् न्ह्यलूपिं मूमू समालोचक व वय्क:पिनि सफू क्वयबियाकथं ख: । गथे -

१)रत्नध्वज जोशी - साहित्यया सुलचं (१०७२) थी थी समालोचक पिनि च्वसु मुना । न्हापांगु समालोचना सफू , लिस: (१०९९), आरति (११००) २)कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान - भीगु साहित्यय् बाखं (१०९७) न्हापा पिहांव:गु, लिपा मुना पिथंगु ३)माधवलाल कर्माचार्य - जिगु मिखांय साहित्यया छुं (११००), न्हापा पिहांव:गु, लिपा मुना: पिथंगु ४) भुलेन्द्रमान प्रधान - काव्यया स्वभाव (१०८७) ५) कमलप्रकाश मल्ल - न:लि स्वना (थी थी च्वमिपिनि मुना, १०८७), न:लि कविता - छगू विवाद (थि थि मुना, १०८७), ६) जनकलाल बैद्य -सत्यसतीया विवेचना (१०८७) । थ्वय्क:या प्रशस्त मेमेगु कुखँ पिदंगु दु । ७) माणिकलाल श्रेष्ठ -समालोचनाया सिद्धान्त (१०८८), प्रशस्त समालोचनात्मक च्वखँ पिदंगु दु । ८) जगदीश चित्रकार - फुटकर । मूलरुपं उपन्यासया समालोचना यानादीगु दु । ९) इन्द्र माली - न्हुपुखुली कसायागु ख्वा:पा (१०९१) १०)नर्मदेश्वरमान प्रधान सिर्जना (१०९६), जिगु बिचा: जिगु धापू (११०५), स्वंग:गु मिखा (१११८)

नेपालभाषाय् खनेदुपिं मेपिं समालोचक भाजु-मयजुपिं ख: - ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य (सौन्दर्य व आलोचना १०८७, नुगलय् बुद्ध, १०८७, इमामन्द: , १०९१), सुन्दरकृष्ण जोशी (फुटकर), लक्ष्मीभक्त जोशी (फुटकर), मल्ल के. सुन्दर (फुटकर), प्रेमशान्ति तुलाधर (फुटकर) आदि ।

नेपालभाषाया साहित्ययात थौंया थ्व अवस्थाय् थ्यंकेत थी थी साहित्यिक संस्थाया त:धंगु ल्हा: दु । थुकी धर्मोदय सभा (स्था. १०६५), च्वसापासा (स्था. १०७०), नेपालभाषा परिषद (स्था. १०७१), थौकन्हय: प्रकाशन (स्था. १०७१), साहित्यया मूलुखा, पासामुना आदि प्रकाशनया त:धंगु योगदान दु । आनन्दकुटी

बिहार गुथि, धर्मकीर्ति विहार गुथि नं नेपालभाषाय् आपालं पिका:गु दु तर इपिं फुक धैथें धार्मिक ख: ।

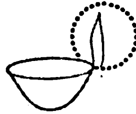
नेपालभाष् थुकथं न्ह्यानावयाच्वंगु साहित्य धा: न्ह्यानावं वनाच्वंगु दु । वि.सं. २०४६ या ह्यूपालं नेपालभाषा साहित्यय् छु ह्यूपा: ह:गु खँ यच्चुक सी मदुनि ।

नेपालभाषाय् एम.ए. ब्वनेगु व्यवस्था ने.सं. १०९७/वि.सं. २०३४ स जूसेली अन ब्वंकीपिं व व्वंपिपाखें छुं भचा अनुसन्धानमूलक च्वखं व अनुसन्धान च्वज्या व पिकाज्या जुइधुंकूगु दु । उकिया व्यागलं मूल्याङ्कन याय्मालाच्वंगु दु ।

थौंया इलय नेपालभाषा ब्वँमि च्वमिपिसं ताय्काच्वंगु खँ छता थौकन्हय् नेपालभाषाय् बांबांला:गु च्वन्ह्या:गु अफ्न साहित्यय् ह्यूपा: हैगु साहित्य सिर्जना जुयाच्वंगु मदु ।

नेपालभाषाया अधिराज्य न्यंकया न्यँसु (व्यापकता) यात प्रतिनिधित्व याइकथं साहित्यकारत नं जन्म जुयामच्वन । थन न्हयथनापिं साहित्यकारत फुकधैथे स्वनिग:यापिं ख: । मोफसलया साहित्यकारतय्सं नेपालभाषा साहित्यया इतिहासय् आपाय्सकं योगदान ब्यूगु खनेमदु । थुखेपाखे सम्बन्धित सकसिगु ध्यान बनेमा ।

२०५३ कार्तिक २७ (१११७ कछलाथ्व १) चान्हय ११ ता:, धरान

नसना सेरिज - १

च्वमि म्हसीका

नां : काशीनाथ तमोट

जन्म : ने. सं १०६५, टक्सार, भोजपुर, कोशी अञ्चल।

शिक्षा : एम. ए. (नेपाली, ई. १९७३)

: बी. ए. (संस्कृति १९७२, साहित्य १९७१)

अनुभव : १) सहप्राध्यापक, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, यलध्वाखा

२) ने. सं १०९५ निसें आःतक पाटन क्याम्पसय् नेपालभाषा प्राध्यापन व अनुसन्धान-निर्देशन

३) गुथि अभिलेख विवरण निर्माता (१११४-१११७)

४) कोश निर्माता (१०९६-१११४)

५) ग्रन्थसूचीनिर्माता (१०९३-१०९५)

६) थीथी संस्थाया दुजः, छ्यांजे व संयोजक जुयाः ज्या याःगु

७) थीथी राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनय् ब्वति काःगु

पिथना : च्वःगु - खुगू (६) सफू

: मुंगु/सम्पादन - झिगू (१०) सफू

: सहलेखन - खुगू (६) सफू

: पत्रिकाय् माःहना स्वंगू (३) सफू

: राष्ट्रिय, अन्तराष्ट्रिय जर्नल, इन्टरनेटय् च्वसु पिदंगु

: ने. सं. १०८३ निसें आःतक थीथी पत्रपत्रिकाय् नेपालभाषा (२००), नेपाली (१००), अंग्रेजी भाषाय् थ्यंमथ्यं ३०० पु च्वसु पिदंगु

थाय्बाय् : ख १/२३६ शान्तिनगर, कामपा, ३४ यँ

नसना पब्लिकेशन, १११८/२०५५/१९९८ ❋

मुद्रक : मिन्तुना प्रिन्टर्स, किलागल, काठमाडौं। फोन : २२२६०६